

Fet-Mats i postmodernismen

samt

Den historiska bakgrunden till berättelsen om Fet-Mats

Två uppsatser om den förstenade gruvdrängen i Falun

Bo G Jansson

Högskolan Dalarna

2009

Innehåll

1. Historiografisk metafiktion och faktion: romantikens berättelse om Fet-Mats i två postmoderna versioner 5

2. Den historiska bakgrunden till berättelsen om Fet-Mats 17

Upptäckten av Fet-Mats 17

Matts Israelsson 18

Margreta Olsdotter 19

Margretas rival 20

Myntmysteriet 20

Bokwettsgillet i Uppsala om Fet-Mats 21

Adam Leyel om Fet-Mats dödsår på latin 22

Adam Leyel om Fet-Mats dödsår på svenska 24

Carl Sahlin om Fet-Mats dödsår 24

Fet-Mats utställd 26

Fet.Mats såld? 31

Fet-Mats fysiska skador 32

Fet-Mats som naturvetenskapligt problem 33

Fet-Mats begravningar 36

Fet-Mats verkliga dödsår? 40

Källförteckning 43

Appendix 1

Leyel, Adam, "Nobilissimi Viri Adami Leyel Reg. Colleg. Metallici Assessoris Narratio accurata de cadavere humano in fodina Cuprimontana ante duos annos reperto" i *Acta literaria Sveciæ* 1(1722), s. 250-254

Appendix 2

Leyel, Adam, "Berättelse om en förstenad Människokropp, som funnits i Stora Kopparbergs Grufva; af framledne Bergs-Rådet Adam Leijel" i *Bergs-Journal för månaderna octob. novemb. decemb. 1787*. Stockholm, 1787, s. 118-123

Historiografisk metafiktio n och faktio n

Romantikens berättelse om Fet-Mats i två postmoderna versioner

Postmodern berättarkonst är metafiktiv. Det betyder, att i denna epik tematiseras och problematiseras, samt även tendentiellt bryts ned, skillnaden mellan verklighetsskildring och fiktion. Härvid belysande är faktionen, det vill säga dokumentärromanen eller dramadokumentären, den litterära och filmiska berättelsetyp som mer tydligt än någon annan form av epik håller verklighet och fantasi, fakta och fiktion, i en och samma hand.

Faktionen är en postmodern genre av två skäl. För det första av ovan angivna orsak, genrens metafiktiva karaktär, dess problematiserande, och tendentiella nedbrytande, av distinktionen fiktivt och ickefiktivt berättande.

För det andra därför att genren tillintetgör idén om det suveräna författarjaget, det vill säga föreställningen om existensen av en enskild individuell och unik skapare bakom det litterära eller filmiska verket, en verklig diktare i ordets romantiska och moderna bemärkelse.

Detta sistnämnda, författarjagets förintande i dokumentärromanen och dramadokumentären, beror därpå att dessa genrens definierande kännetecken är förnimmelsen av att verkets handling inte bestäms och styrs av en enskild författarindivid utan istället av verkligheten, eller av den förmenta verkligheten, själv. Skrivaren eller skaparen av dokumentärromanen och dramadokumentären så att säga abdikerar som diktare, som författare i ordets romantiska och moderna mening, till förmån för ett av den historiska verkligheten själv skapat händelseförlopp.

Vid sidan av faktionen är den så kallade historiografiska metafiktio n (termen Linda Hutcheons) postmodernismens mest karakteristiska form av berättelse. Utmärkande för det enskilda verket inom denna kategori av epik är för det första att handlingen synes anknyta till historisk verklighet, för det andra att språk och stil ger ett ålderdomligt intryck, gärna ter sig som en imitation av formerna i 1700- eller 1800-talets romaner, samt för det tredje att den historiska verkligheten gestaltas som aldrig direkt gripbar. Referenten, den historiska verkligheten, uppfattas här inte som alldeles obefintlig men däremot som oåtkomlig. ”Historiographic metafiction”, säger Linda Hutcheon, ”blurs the distinction [...] between ’texts’ and ’lumps’ – things made and things found [...]. It suggests that there were lumps – historical personages and events – but that we know them only as texts today.”¹

Den historiografiska metafiktio n är, liksom faktionen, på en och samma gång historieskrivning, historiefilosofi och metadiktning. Dessa två genrer är också postmodernismens mest framträdande berättelsetyper. De uttrycker gemensamt postmodernismens huvudtema: representationens kris i det sena 1900- och det tidiga 2000-talet.

I denna uppsats kommer jag att närmare uppmärksamma två berättelser som företräder just de två nämnda episka formerna. Den första av dessa är Julian Barnes novell ”The Story of

---

¹ Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York, 1988, s. 145.

Mats Israelson” (i författarens *The Lemon Table*, 2004). Barnes novell representerar den historiografiska metafiktionen.

Den andra berättelse som jag här närmare kommer att beröra företräder faktionen. Det är fråga om ett seriealbum skapat av Maria Bergström, Susanne Jobs och Per-Anders Nilsson med titeln *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* (2005). Albumet är översatt till engelska under titeln *Fet-Mats: The Terrible Fate of a Miner* (2005) samt till tyska under titeln *Fet-Mats: Das schreckliche Schicksal eines Grubenarbeiters* (2005).

Gemensamt för de två verken är att handlingarna i dem båda knyter an till den så kallade Fet-Mats-historien, det vill säga berättelsen om den unge gruvarbetare, Mats Israelsson från Boda by i Svärdsjö två mil utanför Falun som, i den historiska verkligheten, omkom genom en rasolycka i Falu gruva under 1670-talets senare hälft och vars kropp återfanns sensationellt välbevarad och till synes förstenad 1719. Fet-Mats märkliga konservering berodde på att han under sin förvaring i gruvan legat i starkt vitriolhaltigt vatten.

Fet-Mats stelnade kropp blev under åren 1720-1749 utställningsföremål vid Falu gruva. Efter hand bröts emellertid kroppen ned och började avge liklukt. Därför begravdes den. Det skedde 1749 under högtidliga former. Fet-Mats lik lades i en gammal prästgrav under golvet i Stora Kopparbergs kyrka i Falun. Liket togs sedan upp för ny begravning på kyrkogården två gånger under 1800-talet. Kroppen begravdes sedan ytterligare en sista gång på Stora Kopparbergs kyrkas kyrkogård 1930. Fyra år senare uppsattes en minnessten över graven.

Under åren 1720-1721, strax efter fyndet av den döde Fet-Mats, blev hans kropp föremål för vetenskapliga undersökningar i Uppsala. Utforskandet av Fet-Mats lik resulterade i en uppsats av Adam Leyel som publicerades på latin i Sveriges vid denna tid enda vetenskapliga tidskrift *Acta literaria Sveciae* (1722). Latinöversättningen spred kännedom om Fet-Mats-händelsen i den lärda världen runt om i Europa.

I Leyels uppsats meddelas bland annat att Fet-Mats dog 1670 samt vidare att han, när han återfanns 1719, direkt igenkändes av sin fästmö Margreta Olsdotter, nu en gammal gumma. Vid återseendet återuppväcktes, heter det i Leyels text, Margretas kärlek till den trolovade.

Leyels uppgifter om fästmöns igenkännande av Fet-Mats och hennes då nyväckta kärlek är helt korrekta. Däremot inte Leyels påstående att Fet-Mats dog redan 1670. Vi vet idag, genom bevarade dokument i Falu gruvans arkiv, att Fet-Mats med största sannolikhet dog först 1677 (eller möjligen 1676).

Leyels felaktiga uppgift om Fet-Mats dödsår har dock sin betydelse. Tilltron till denna under 1700- och 1800-talen förde med sig att det under dessa sekel allmänt antogs att Fet-Mats låg förvarad i Falu gruva i ungefär femtio år.

Detta förhållande, i kombination med Leyels ord om fästmöns nyväckta kärlek till fästmannen vid återseendet av honom, inspirerade under romantiken många skriftställare, främst diktare i Tyskland, till skapandet av poem, noveller och skådespel byggda på Fet-Mats-motivet.

Först ut på plan var läkaren och filosofen Gotthilf Heinrich Schubert, vilken i sin bok *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft [Betraktelser över naturvetenskapens nattsida]* (1808), tog fasta på Leyels uppgift om Fet-Mats cirka femtioåriga förvaringstid i Falu gruva och med utgångspunkt i denna beskrev mötet 1719 mellan den sedan länge döde men till synes unge Fet-Mats och hans levande men gamla fästmö som ett guldröllopp (!).

Denna poetiska idé om guldröllopp övertogs sedan av en hel mängd diktare under 1800-talet, främst tyska sådana men även svenska. Som exempel kan nämnas Euphrosynes, Julia Christina Nyberg, bearbetning av Fet-Mats-motivet i form av dikten *Guldrölloppet* (1828).

Orsakerna till Fet-Mats-historien stora spridning i europisk dikt under romantiken är två. För det första den omorientering som skedde vid denna tid av kulturlivets huvudsakliga

intresseinriktning från söder till norr, från den romanska och till den germanska kultursfären, den rörelse som Anton Blanck benämnt "Den nordiska renässansen".²

Till skillnad från tidigare – när antikens Rom, renässansens Italien och klassicismens Frankrike regerade i den estetiska världen – lyftes nu de nordeuropeiska ländernas – Englands, Tysklands, Danmarks och Sveriges – litteratur och konst fram på den kulturella scenen.

Den andra orsaken till intresset för Fet-Mats-berättelsen under romantikens epok var att denna berättelse kunde brukas för att uttrycka romantikens idealistiska filosofi, det vill säga tanken om ett intimt samband, inte en fundamental åtskillnad, mellan materia och ande. Det är på just detta sätt historien om Fet-Mats används av Gotthilf Heinrich Schubert. Han betraktar guldbrällöpet mellan Fet-Mats och hans fästnös Margreta som en förening av materia (Fet-Mats döda kropp) och ande (Margretas levande kärlek).

Det mest pregnanta, och konstnärligt främsta, uttrycket för det idealistiska bruket av Fet-Mats-historien är Ernst Theodor Amadeus Hoffmanns novell *Die Bergwerke zu Falun* [*Gruvan i Falun*] (1819). Hos Hoffmann förvandlas Fet-Mats-berättelsen till en fantastisk historia där fantasi och verklighet, ande och materia, sammanvävs på ett sätt som gör dessa storheter helt omöjliga att klart separera från varandra.³

Fet-Mats-gestalten i Hoffmanns novell, benämnd Elis Fröbom, dör sinnessjuk i Falu gruva efter att där ha sammanträffat med en bergsdrottning och med en gruvarbetare som går igen efter att han långt tidigare omkommit i gruvan. Liksom hos Schubert återfinns den avlidne huvudpersonen precis femtio år efter sin död och igenkänns av sin fästnös, hos Hoffmann kallad Ulla Dahlsjö.

Diktandet kring Fet-Mats-historien i romantisk anda fortsatte under hela 1800-talet. Några exempel, utöver de redan nämnda, är två noveller av Johann Peter Hebel (*Unverhofftes Wiedersehen*, [*Oväntat återseende*], 1810) och Friedrich Hebbel (*Treue Liebe* [*Trogen kärlek*], 1828). Vidare föreligger Adam Oehlenschlägers versdrama *Den lille Hyrdedreng* [*Den lille herdepojken*] (1818), Franz von Holsteins opera *Der Haideschacht* [*Hedschaktet*] (1866), Gracia Pierantoni-Mancinis poem *La miniera di Faluna* [*Gruvan i Falun*] (1879) och Alfred Tennysons dikt *Tomorrow* (1885).

Slutligen skall nämnas också Richard Wagners operalibretto *Die Bergwerke zu Falun* [*Gruvan i Falun*] (1842) och Hugo von Hofmannsthals symbolistiska skådespel *Das Bergwerk zu Falun* [*Gruvan i Falun*] (1899). Wagners och Hofmannsthals Fet-Mats-verk är båda tydligt inspirerade av E.T.A. Hoffmanns novell *Die Bergwerke zu Falun*. Hos Wagner och Hofmannsthal äger, liksom hos Hoffmann, huvudpersonerna namnen Elis Fröbom och Ulla Dahlsjö.

Under 1900-talets första hälft, högmodernismens period, minskade intresset för Fet-Mats-motivet påtagligt. Ingenting av litterärt värde kring detta motiv skapades under denna tid. Under 1900-talets senare hälft emellertid, togs Fet-Mats-historien upp till behandling i några få utländska och svenska konst- och diktverk. Bland dessa kan nämnas Rudolf Wagner-Régenys opera *Das Bergwerk zu Falun* (1961), en tonsättning av Hugo von Hofmannsthals skådespel med samma titel, samt Ivar Lo-Johanssons *Fet-Mats* (i författarens novellsamling *Passionerna*, 1968).

Speciellt med Lo-Johanssons gestaltning av Fet-Mats-berättelsen är att den äger en detaljrikedom och realism som ingen tidigare version av samma historia. Lo-Johanssons framställning äger rentav karaktären av faktion eller dramadokumentär. Författaren skaffade sig, när han planerade skrivandet av sin novell, till skillnad från alla föregångare inom fältet

---

² Anton Blanck, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*. Stockholm, 1911.

³ Fantastiken i Hoffmanns novell belyses ingående i Stefan Bergström, "Die Bergwerke zu Falun" i förf:s *Between Real and Unreal: A Thematic Study of E.T.A. Hoffmann's "Die Serapionsbrüder"*. New York, 2000, s. 84-93.

Fet-Mats-diktning, ordentliga historiska kunskaper i ämnet. Härvid belysande är till exempel, att Lo-Johansson i sin skildring, som den förste av alla som författat skönlitterära Fet-Mats-berättelser, anger korrekt dödsår för huvudpersonen, det vill säga 1677.

Fet-Mats-figuren hos Lo-Johansson heter, precis som i den historiska verkligheten, Mats Israelsson. Detta är fallet i endast ett enda tidigare skönlitterärt verk baserat på Fet-Mats-motivet, nämligen Georg von der Haldes efterromantiska versepos *Der Bergmann von Falun: eine Bergmannsmär* [*Bergsmannen i Falun: en gruvarbetarsägen*] (1902).

Intresset för Fet-Mats-motivet var, som ovan framgått, särskilt starkt under 1800-talet och romantikens period men mera svagt under större delen av 1900-talet, modernismens epok. I vår tid emellertid, under postmodernismens era med början vid 1900-talets slut, har Fet-Mats-historien fått nytt liv. Thomas Eicher konstaterar (1996):

Seit mehr als einem halben Jahrhundert [1900-talets första hälft] wurde der Stoff vom Bergwerk zu Falun nicht mehr zum literarischen Gegenstand gemacht. Das hat gewiß seine Gründe in der Weltsicht und Geisteshaltung des modernen Menschen. Nur die Postmoderne der 80er Jahre hätte die Geschichte für den Leser entdecken können.⁴

[Under mer än ett halvt århundrade [1900-talets första hälft] användes ämnet gruvan i Falun inte alls litterärt. Det har säkert sin grund i världsuppfattningen och sinnelaget hos den moderna människan. Bara de postmoderna under 80-talet har kunnat upptäcka historien som läsbar.]

Vilka är orsakerna till detta förhållande, att Fet-Mats-berättelsen är gångbar hos den postmoderna men inte hos den moderna människan?

Ett av svaren på frågan är postmodernismens eklektiskt tillbakablickande förhållningssätt till skillnad från modernismens framåtsyftande ambition. Modernisten och den moderna människan söker, renhjärtat och allvarligt, det radikalt nya, det aldrig tidigare skådade. Den postmoderna individen däremot, är en återbrukande varelse. Han eller hon kläder sig, fullt medvetet och helt bekymmersfritt, i gamla lånta fjädrar, i det av moderniteten förkastade äldre kulturarvet. Fet-Mats-historien idag är just en sådan gammal lånt fjäder.

Modernismen är renodlande och sorterande. Den arbetar abstraherande och minimalistiskt efter principen "less is more" samt särskiljer strängt mellan yta och djup, mellan fantasi och verklighet, mellan tro och vetande samt mellan språk och värld. Modernismen är autenticitetssökande. Den sätter originalet och djupet framför kopian och ytan.

Postmodernismen verkar i motsatt riktning. Här härskar fältropet "less is bore". Det festligt pråliga och det konkret figurliga, verklighetens synliga ytskikt, sätts framför modernismens djupträngande abstraktioner. Hos postmodernismen särskiljes heller inte bestämt mellan kopia och original, mellan yta och djup, mellan fantasi och verklighet eller mellan språk och värld. Liksom många romantiker under 1800-talet, celebrerar postmodernisterna det subliment gräns-, form- och bottenlösa.

Modernismen är epistemologiskt inriktad, det vill säga sanningssökande. Hos modernismen underförstås därför att sanning, det rent autentiska bortom språket, verkligen existerar. Hos postmodernismen ifrågasätts just denna modernitetens utgångspunkt. Själva verklighetsgrunden är hos postmodernismen problematiserad. Denna riktning är därför, liksom också 1800-talsromantiken var det, inte epistemologiskt utan istället ontologiskt orienterad.

Moderniteten och modernismen är förbundna med nationalstaten och med industrisamhället. Postmodernismen däremot, hör hemma i postindustrialismens värld. I denna föreligger en spänning mellan, inte som i industrisamhället nationellt och internationellt, utan istället regionalt och globalt. Fet-Mats-historien är väl ägnad att ge uttryck för denna spänning. Detta

---

⁴ Thomas Eicher, "Vorwort" i *Das Bergwerk zu Falun: Varianten eines literarischen Stoffes*. Münster, 1996 (Literatur im Kontext; 1), s. 7-10, s. 7.

därigenom att Fet-Mats-berättelsen alltid, så länge den existerat, varit både en internationell och en utpräglad lokal angelägenhet.

Fet-Mats har däremot aldrig, på samma sätt som stora historiska svenska hjältar – sådana som Engelbrekt, Gustav Vasa och Karl XII – varit nära förbunden med nationalstaten Sverige. Istället har Fet-Mats, redan från början, ända från det ögonblick han blev ett utställningsföremål, både i Sverige och utomlands, varit förknippad med den lilla gruvstaden Falun långt uppe i norr. Fet-Mats hör hemma i Europa och i Falun men inte i Sverige.

I modernismens värld, industrisamhället under 1900-talet, skapades enskilda stora konstverk, djupsyftande artefakter som stod utanför det rent kommersiella livet, utanför själva samhället. Här härskade idén om konstens autonomi. I postmodernismens värld, det postindustriella mediasamhället, är förhållandet det omvända. Här framstår gränsen mellan konst och samhälle, mellan estetik och ekonomi, som upplöst. Begreppet konst ersätts av fenomenet upplevelseindustri.

Falu gruva, den miljö som bildar ram kring Fet-Mats-historien, är idag just en upplevelseindustri. Gruvan blev det efter nedläggningen av malmbrytningen under tidigt 1990-tal och efter att gruvan världsarvsförklarats år 2001. Det i nutiden nyvaknade intresset för Fet-Mats-historien hänger nära samman med just denna omvandling av Falu gruva från malmindustri till turistinriktad museal verksamhet.

I denna museala verksamhet intar Fet-Mats rangplatsen. Han gör detta därför att han är den mest kände av alla som någonsin varit anställd vid Falu gruva. Han ger gruvan ett individuellt ansikte på ungefär samma sätt som Jan Guillous Arn och Astrid Lindgrens Pippi Långstrump ger sådana ansikten åt Västergötland respektive Vimmerby-trakten.

Fet-Mats kan, genom sin förknippning med Falu gruva, betraktas som ett slags världsarv i ett världsarv. Härigenom ger han särskilt tydligt uttryck åt ovan nämnda spänning mellan globalt och regionalt. Detta därför att världsarvs-tanken i sig pregnant formulerar just denna motsättning. Varje enskilt världsarv är å ena sidan, per definition, en global angelägenhet, hela världens egendom, och å andra sidan, också per definition, en företeelse med en bestämd lokal tillhörighet.

Fet-Mats-berättelsens centrala plats i världsarvet Falun är huvudorsaken till denna berättelsens renässans under det senaste decenniet. Under inget tidigare årtionde har så mycket producerats, med anknytning till Fet-Mats-historien, som under 2000-talets första decennium.

Hit hör skrifter, såväl sakprosa som skönlitteratur, samt dessutom, så som kan förväntas i dagens mediasamhälle, även produktioner av annat slag, sådant som inslag på Internet, serieteckningar samt film. Till detta kommer en permanent utställning kring Fet-Mats-historien på central plats i Falu gruvans museum.⁵

Inte endast i kvantitativt, utan även i kvalitativt hänseende, mäter sig Fet-Mats-berättandet under 2000-talets första årtionde väl med motsvarande från äldre tid. Julian Barnes tidigare nämnda novell, "The Story of Mats Israelson" är, vid sidan av E.T.A. Hoffmanns tidigare berörda berättelse *Die Bergwerke zu Falun*, det konstnärligt kanske mest avancerade som någonsin författats inom området Fet-Mats-epik.

Allt Fet-Mats-berättande handlar tematiskt om ett och detsamma: liv, död och kärlek. I Hoffmanns *Die Bergwerke zu Falun* och i Barnes "The Story of Mats Israelson" tillkommer emellertid ytterligare dimensioner som ger dessa två verk en alldeles speciell tematisk komplexitet. Hos Hoffmann handlar det, på romantiskt vis, om spelen mellan fantasi och verklighet och mellan ande och materia. Och hos Barnes rör det sig, på postmodernt sätt, om relationen mellan yta och djup, mellan språk och värld.

---

⁵ En omfattande redogörelse för alla slags texter med anknytning till Fet-Mats-historien från 1700-talet till 2000-talets början föreligger i Bo G Jansson, *Fet-Mats: den förstenade gruvdrängen i sakprosa och som inspirationskälla till dikt och konst från 1700-talet till idag*. Hedemora, 2009.

Handlingen och huvudinnehållet i Barnes novell är följande. Till att börja med omtalas, av en anonym och allvetande extradiegetisk berättare, en altartavla från det trettioåriga krigets tid i en kyrka belägen vid en sjö samt sex häststallar utanför kyrkan:

In front of the church, which contained a carved altar brought from Germany during the Thirty Years War, there stood a row of six horse stalls. Made from fir cut and seasoned within a gull's cry of the town's crossroads, they were undecorated, even unnumbered. Yet their simplicity and apparent availability were deceptive. In the heads of those who rode to the church, and also of those who walked, the stalls were numbered from left to right with the numbers one to six, and were reserved for the six most important men in the neighbourhood. A stranger who imagined he had the right to tie up his horse while enjoying the *Brännvinsbord* at the Centralhotellet, would emerge to find his beast wandering down by the jetty, gazing out at the lake.⁶

Orden ”*Brännvinsbord*” och ”Centralhotellet” gör klart för läsaren att berättelsens handling utspelas i Sverige.

Härefter introduceras huvudpersonen, sågverksdirektören Anders Bodén. Han är, vid handlingens början 1898, en betydande person i den stad som skildras och därför förärad ett av de sex häststallarna. Han är gift med Gertrud. Äktenskapet är dock olyckligt. Bodén är förälskad i Barbro, hustru till apotekaren Axel Lindwall.

Ett platonskt kärleksförhållande uppstår mellan Anders och Barbro. I trakten skvallras om deras relation. Anders och Barbro känner sig iakttagna när de träffas.

Anders hustru Gertrud är, till skillnad från Anders själv, född i den stad där paret bor. Barbro och Axel Lindwall är nyinflyttade.

Eftersom Anders inte är född i trakten känner han sig inte helt hemma där. Trots denna brist på hemmahörighet tar Anders på sig uppdraget att på fritiden fungera som ortens turistguide:

Though not born in the town, he took it upon himself to show others its sights; visitors would find themselves at his insistence climbing the *klockstapel* beside the church. Leaning one arm against the bell-block, Anders would point out the brickworks; beyond it, the deaf-and-dumb asylum; and just out of sight the statue marking the spot where Gustavus Vasa addressed the Dalecarlians in 1520. A hefty, bearded and enthusiastic man, he would even suggest a pilgrimage to the Hökberg, to view the stone recently placed there in memory of the jurist Johannes Stiernbock. In the distance, a steamboat tracked across the lake; below, in its stall, his horse waited.⁷

Passagen gör klart att vi befinner oss i en stad i Dalarna belägen vid en sjö. Omtalandet av klockstapeln vid sidan av kyrkan samt Gustav Vasa-statyn i kyrkans närhet kan leda läsaren till en förmodan att den stad och den sjö det är fråga om är Mora och Siljan.

Mora ligger just vid Siljan och har verkligen en kyrka med klockstapel samt en Gustav Vasa-staty i kyrkans närhet. Vidare kan det ”Hökberg” som omtalas i passagen ovan föra tankarna till orten Hökberg utanför Mora.

Vid närmare reflektion kring de citerade raderna tillstöter emellertid problem vid identifieringen av staden ifråga som Mora. Gustav Vasa-statyn i Mora uppställdes först 1903, alltså fem år efter det att handlingen i passagen ovan utspelas. Och uppgiften om den sten som nyligen placerats vid Hökberg ”in memory of the jurist Johannes Stiernbock” pekar i själva verket mer i riktning Rättvik än Mora. I Rättvik nämligen, på Hökberget där, restes år 1896 en minnessten över professorn i lagfarenhet Johannes Stiernhök (1596-1675).

Vid Rättviks kyrka vidare, men inte vid Moras kyrka, finns, liksom i Barnes novell, gamla häststallar. Vid Rättviks kyrka, och vid Siljans strand, finns en bautasten, rest 1893, som minner om Gustav Vasas besök här 1520. Men stenen är inte, såsom anges hos Barnes, en staty. Dessutom finns vid Rättviks kyrka inte, och fanns heller inte under 1800-talet, någon klockstapel. Vare sig Rättviks eller Moras kyrkor har, såsom kyrkan i Barnes berättelse, någon altartavla från 1600-talet.

⁶ Julian Barnes, ”The Story of Mats Israelson” i förf:s *The Lemon Table*. London, 2004, s. 25-56, s. 29.

⁷ *Ibid.*, s. 30.

Alltså: den stadsmiljö med kyrka som skildras i "The Story of Mats Israelson" är i själva verket en ihopfantiserad miljö som visserligen vagt erinrar om orterna Rättvik och Mora men som egentligen inte äger någon existens i sinnevärlden.

Genom denna brist på överensstämmelse mellan ord och verklighet i Barnes novell kommer här en tematik till uttryck som är central i författarens böcker, nämligen en skepsis vad gäller språkets förmåga att fånga världen, en insikt om språkets otillräcklighet som verklighetsförmedlare, en förnimmelse av referentens ogripbarhet och frånvaro.

Merritt Moseley formulerar, under hänvisning till postmodernt tänkande och till Barnes roman *Flaubert's Parrot* (1984) samt dess berättare Geoffrey Braithwaite, på följande sätt nämnda tematik:

The traditional view is that words refer to things, or, to be slightly more accurate perhaps, words stand for mental concepts, which in turn answer to things in the world. Postmodern thinkers have denied that language has this referential function, or ability. In *Flaubert's Parrot* Barnes or Braithwaite seems to share their scepticism. How can language refer to the world? How can books refer to the world? Can one ever know the truth? Is there a truth?⁸

Upplevelsen av språkets otillräcklighet kommer i "The Story of Mats Israelson" till uttryck också genom själva Fet-Mats-historien, berättelsen om Mats Israelsson.

Denna historia berättas av Anders Bodén för den kvinna han älskar, Barbro Lindwall. Anders känner sig, i sitt olyckliga äktenskap, som den döde Fet-Mats i Falu gruva. Han vill väckas till nytt liv genom Barbros kärlek. För att vinna denna kärlek, och i syfte att förklara sig för Barbro, i avsikt att för henne kunna beskriva sin själsliga död, använder sig Anders av Fet-Mats-historien.

Han berättar denna historia för Barbro när de båda vid ett tillfälle befinner sig ombord på en ångbåt på Siljan. Först emellertid, skildrar Anders, på ett sätt som väcker Barbros intresse, sin verksamhet som sågverksdirektör. Han beskriver för Barbro också fackmässigt och fängslande hur skog hanteras, hur timmer behandlas och sorteras. Under tiden noterar Anders ett utsiktstorn på Siljans strand. Anders får för sig att någon från tornet spionerar på honom och Barbro. Anders känner sig generad och därför, när han äntligen förverkligar sin plan att för Barbro återge historien om Mats Israelsson, så misslyckas han helt med berättandet. Barbro uppfattar historien som bara en legend, en fantasiberättelse förmedlad av turistguiden Anders. Hon förstår inte alls hans djupare syftning, hans ambition att till henne förmedla sina äkta känslor av djup kärlek.

Anders tvingas inse att han är, såsom berättare, ingenting annat än en turistguide. Han accepterar tillfälligt denna roll, lämnar Mats Israelsson-historien därhän, och skildrar istället för Barbro, återigen på ett för henne intresseväckande sätt, ett turistbesök han en gång gjort i den stora koppargruvan i Falun.

Anders ger emellertid inte slutgiltigt upp sitt försök att, genom berättelsen om Mats Israelsson, kunna förmedla sina djupare känslor för Barbro. Under två veckor, efter mötet med Barbro på ångbåten på Siljan, övar sig Anders flitigt i konsten att på det rätta sättet – det djupa sättet och inte på turistguidens ytliga manér – framföra Mats Israelsson-historien. Anders har ständigt denna historia i tankarna:

For the next two weeks, he did not allow himself to dream. He did not need to dream because everything was now clear and real and decided. He went about his work and in free moments thought about how she had not attended to the story of Mats Israelson. She had assumed it was a legend. He told it badly, he knew. And so he began practising, like a schoolboy learning a poem. He would tell it her again, and this time she would know, simply from the way he told it, that it was true. It did not take very long. But it was important that he learn to narrate it just as he had narrated the visit to the mine.

---

⁸ Merritt Moseley, *Understanding Julian Barnes*. Columbia, 1997, s. 84.

In 1719, he began, with some fear that the distant date might bore her, but also convinced that it gave the story authenticity. In 1719, he began, standing on the dock waiting for the return steamer, a body was discovered in the copper-mine of Falun. The body, he continued, watching the shoreline, was that of a young man, Mats Israelson, who had perished in the mines forty-nine years previously. The body, he informed the gulls which were raucously inspecting the boat, was in a state of perfect preservation. The reason for this, he explained in some detail to the belvedere, to the deaf-and-dumb asylum, to the brickworks, was that the fumes of the copper vitriol had inhibited decomposition. They knew that the body was that of Mats Israelson, he murmured to the dockhand on the jetty catching the thrown rope, because it was identified by an aged crone who had once known him. Forty-nine years earlier, he concluded, this time under his breath, in hot sleeplessness as his wife growled gently beside him and a wind flapped the curtain, forty-nine years earlier, when Mats Israelson had disappeared, that old woman, then as young as him, had been his betrothed.⁹

Längre än så kommer dock aldrig Anders med förverkligandet av sin Mats Israelsson-plan. Han och Barbro glider ifrån varandra.

Och åren går. Ett par decennier in på 1900-talet, tjugotre år efter Anders och Barbros möte på ångbåten på Siljan, drabbas Anders av cancer och läggs in på lasarettet i Falun. Här skriver han ett brev till Barbro och ber om ett sista sammanträffande med henne. Barbro meddelar i ett svarsbrev att hon kommer att besöka honom. Anders, som varje dag i tjugotre års tid, haft berättelsen om Mats Israelson i tankarna, gör nu ett sista försök att, genom denna historia, förmedla sina känslor av kärlek till Barbro. Men han misslyckas även denna gång. Barbro stöts, vid sitt besök på sjukhuset i Falun, bort av Anders. Hon uppfattar honom som bara en liderlig förförare. Hon vänder genast hem igen. Novellen "The Story of Mats Israelson" slutar med den ensamme Anders Bodéns död på lasarettet i Falun.

"The Story of Mats Israelson" är, som tidigare påpekats, en historiografisk metafiction. Novellen är detta för det första på grund av dess tematik, språkets och berättandets oförmåga att nå fram till referenten, att avtäckta verkligheten i oförmedlat ren form. Anders Bodén söker genom språket och berättandet, historien om Mats Israelsson, förmedla denna djupa verklighet. Hans åhörare emellertid, det vill säga Barbro, uppfattar bara ytan, reducerar Anders till blott en legendskapare, till bara en turistguide.

Det andra skälet till att Barnes novell är en historiografisk metafiction är dess formellt sett ålderdomliga karaktär. Berättelsen kan, som påpekats av Caroline Moore, liksom även Barnes tidigare roman *Flaubert's Parrot*, leda tankarna bakåt till fransk 1800-talsprosa. Sådana drag i novellen som, säger Moore, "scrupulous observation, slow pacing, and a wonderful trick of referring back to small past sightings" har över sig, konstaterar Moore, "a strong air of [Guy de] Maupassant".¹⁰

Men "The Story of Mats Israelson" pekar inte bara bakåt till 1800-talet i frankofil riktning. Novellen kan också uppfattas som ett sent utskott på det gamla träd som är romantikens nordiska renässans. Precis som under denna nordiska renässans ute i Europa, betraktas i Barnes berättelse Norden och Sverige som någonting annorlunda, någonting främmande och exotiskt. Svenska ord i novellen – som till exempel "Brännvinsbord", "Centralhotellet" och "klockstapel" – bidrar, i öronen på Barnes engelsktalande publik, till skapandet av en förnimmelse av exotism, men också av äkta lokalfärg och historisk trovärdighet.

En finess i texten, som subtilt medverkar till den historiska trovärdigheten, är att Anders Bodén, när han berättar om Mats Israelsson, föreställer sig att denne gruvdräng låg död i Falu gruva i fyrtionio år. Idag vet vi, som tidigare påpekats, att Mats Israelsson förvarades i gruvan i bara fyrtiotvå eller fyrtiotre år. Men under 1800-talet, när Anders Bodén levde, var just den uppfattning han har, att Mats Israelsson låg avliden i Falu gruva i fyrtionio år, en allmänt accepterad sanning.

---

⁹ Barnes, 2004, s. 38 f.

¹⁰ Caroline Moore, "Longing to be noticed" [Review of Julian Barnes, *The Lemon Table*] i *Daily Telegraph* Friday 31 October 2008.

Novellen ”The Story of Mats Israelson” kan tolkas som ett slags allegori över modernismens död och postmodernismens födelse. Anders Bodén är den modernistiske konstnären som söker det autentiskt verkliga under språkets och berättandets yta men som tragiskt, till sin förtvivlan, tvingas se sig besegrad av just språkytan, av den sida av Anders själv som är blott den legendskapande turistguiden, den postmoderna upplevelseindustrins företrädare.

Steket från modernismen till postmodernismen, från verklighetsdjupet till språkytan, gestaltas alltså hos Barnes som tragiskt. Så är emellertid inte alls fallet i det andra verk som i denna uppsats är föremål för analys, nämligen Maria Bergströms, Susanne Jobs och Per-Anders Nilssons faktion och seriealbum *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*.

I detta verk har postmodernismens verklighets- och språkförståelse fullständigt segrat. Här har språkytan företrädde framför verklighetsdjupet. Visserligen har de tre skaparna av *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* – Bergström, Jobs och Nilsson – liksom alla andra producenter av faktionsberättelser, av dramadokumentärer, ambitionen att hålla framställningen nära den historiska verkligheten. Förhållandet markeras i seriealbumets efterord där några personer – bland dem chefen för Falu gruvas museum Daniels Sven Olsson – avtackas för sakupplysningar kring den historiske Fet-Mats. Det viktiga emellertid, för skaparna av *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är inte den historiska sanningen utan istället möjligheten att, med hjälp av den dokumenterade historiska verkligheten, men också genom fantasifulla förvriddningar av densamma, kunna åstadkomma en underhållande, spännande och färgstark berättelse.

Förhållandet mellan verklighet och fantasi, fakta och fiktion, i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* kommenteras i verkets inledning. Det heter här:

Det kan vara på sin plats att nämna att alla personer i berättelsen har funnits på riktigt, utom möjligen Pilbo Stina och Per Hansson. De hette i så fall något annat.¹¹

De två här namngivna personerna, Pilbo Stina och Per Hansson, spelar framträdande roller i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. Pilbo Stina är rival till Margreta Olsdotter om Fet-Mats, det vill säga Mats Israelssons, gunst. Per Hansson är arbetskamrat till Mats Israelsson i Falu gruva. När Mats krossas till döds av ett ras i gruvan 1677 är han där nere som ersättare för Per Hansson.

Både Pilbo Stina och Per Hansson är i stora stycken rena fantasiskapelser. De är dock inte hämtade helt ur tomma luften. Dokument från tidigt 1700-tal gör klart att Fet-Mats, när han dog i Falu gruva, verkligen befann sig där nere som ersättare för en kamrat. Vi vet dock ingenting alls närmare om denne person och heller inte hans namn. Vidare framgår av dokument från tidigt 1700-tal att Margreta Olsdotter, vid upptäckten av den döde Fet-Mats 1719, inte var ensam om att göra anspråk på att ha varit Fet-Mats käreasta. Ytterligare en gammal kvinna framträdde med samma anspråk. Denna Margretas rival, om vilken vi ingenting närmare vet, och Fet-Mats anonyme arbetskamrat bildar den historiska bakgrunden till Pilbo Stina och Per Hansson i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*.

Som ovan framgått finns i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, liksom i Julian Barnes novell ”The Story of Mats Israelson”, en insikt om ett motsatsförhållande mellan språk och värld, mellan fiktion och verklighet, men denna spänning framstår i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* inte alls, på samma sätt som hos Barnes, som ett stort problem, som ett hinder för berättandet. I seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* beklagas inte, utan istället firas möjligheten, den postmoderna möjligheten att på faktionsvis, på dramadokumentärt sätt, hålla fiktion och verklighet i en och samma hand.

---

¹¹ Maria Bergström, Susanne Jobs & Per-Anders Nilsson, *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. Västerås, 2005, s. 2.

Motsatsförhållandet mellan språk och värld gestaltas här inte, såsom hos Barnes, som problematiskt och tragiskt utan betraktas istället lättsinnigt och bekymmerslöst,

Vad gäller handlingen i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, förmedlad genom 230 bildrutor i färg tecknade av Per-Anders Nilsson, utmärks den av att den sträcker sig längre fram i tiden än i någon annan Fet-Mats-berättelse.

Startpunkten är någon gång under 1670-talet när Fet-Mats, det vill säga Mats Israelsson, i unga år lämnar hembyn Boda nära Svärdsjö för att söka arbete i Falu gruva. Sedan får vi följa Mats på hans fortsatta livsväg i Falun tillsammans med fästmon Margreta fram till Mats död i gruvan 1677. Härefter skildras återupptäckten av hans kropp 1719 och Margretas igenkännande av honom samt vidare utställandet av honom och sedan hans begravning 1749 i Stora Kopparbergs kyrka. Även Mats sista begravning 1930 åskådliggörs i bild samt resandet av minnesstenen över honom 1934.

Den enda tidigare Fet-Mats-skildring, i vilken handlingen når ända fram till resandet av minnesstenen över Mats 1934, är Ivar Lo-Johanssons tidigare nämnda novell "Fet-Mats". Men handlingen i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* sträcker sig, därigenom att den är försedd med en ramberättelse i ord som innehåller en intervju med en nu levande släkting till Fet-Mats, ännu längre fram i tiden, nämligen till 2005. Det heter i ramberättelsen:

Falun, torsdagen den 17 mars 2005

Idag på ett café träffade vi en man som visade oss två mynt. De var mörka och nötta men med årtalen fullt läsbara. På det ena myntet stod året 1677 inpräglad, samma år som gruvdrängen Mats Israelsson försvann i gruvan. Vi höll i mynten, våra ögon såg vad som stod där men ändå förstod vi det inte. Kunde inte tro det. Mannen som satt mitt emot oss nickade sakta och log. Så berättade han att det ena myntet mycket riktigt var den daler som Mats burit som amulett. På det andra myntet fanns året 1719 präglad, det år man återfann den försvunne gruvdrängen. Det myntet hade tillhört Margreta som före sin död hade lämnat över dem till Anders Israelsson, Mats bror, med en bön om att mynten aldrig skulle skiljas åt. Hennes önskan har besannats. Slakten Israelsson har genom nio generationer vårdat dessa klenoder. Mannen som idag har mynten i sin vård, den man vi nyss träffat, är ättling i rakt nedstigande led till Mats bror Anders. Än idag bor slakten kvar på gården i Boda by i Svärdsjö.¹²

Den "ättling i rakt nedstigande led" till Fet-Mats bror Anders som här berättar om två mynt från 1677 respektive 1719 är Bertil Israels (född 1946). Han är idag ägare till den gård i Boda by, Svärdsjö, där Fet-Mats växte upp vid 1600-talets mitt. I efterordet till *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* namnges han samt avtackas för sin medverkan i seriealbumet.

Bertil Israels medverkar även i en dokumentärfilm i vilken han också förtäljer ungefär samma mynthistoria som den i citatet ovan. Denna dokumentärfilm, gjord av Björn Bergman (2005), äger titeln "Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats".¹³

Vissa viktiga skillnader föreligger dock mellan de två versionerna av mynthistorien i dokumentärfilmen respektive i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. I sistnämnda verk görs gällande att Israels hävdar att myntet från 1677 är en daler som Fet-Mats "burit som amulett", det vill säga som ett skydd under sitt arbete i Falu gruva mot faror i form av främst ras. I dokumentärfilmen emellertid, påstår Israels aldrig bestämt att han säkert vet att Fet-Mats verkligen varit ägare till myntet ifråga.

I själva verket är det direkt osannolikt att Fet-Mats någonsin varit i beröring med myntet eller använt det som amulett. Det är visserligen sant att gruvdrängarna i Falu gruva under 1600-talet fick ett speciellt skyddsmynt med sig när de steg ned i schakt som betraktades som särskilt farliga arbetsplatser. Detta mynt var ett silvermynt av hög valör, en specie-riksdaler. Det mynt från 1677 som Bertil Israels har i sin ägo är emellertid ett kopparmynt av låg valör, ett "ör.s.m.", det vill säga svarande mot värdet av ett öre silvermynt. Ett sådant mynt

¹² Ibid.

¹³ "Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats" i Björn Bergman, *Hembygdsvideo* 6(2005). Svärdsjö, 2005. DVD.

betraktades med all säkerhet inte under 1600-talet som ett verksamt skydd mot olyckshändelser.

Än mindre trovärdig är uppgiften i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* att Margreta Olsdotter lämnade de två mynten från 1677 respektive 1719 till Fet-Mats bror Anders efter upptäckten av Fet-Mats döda kropp i Falu gruva 1719. Denna uppgift förekommer heller inte i dokumentärfilmen ”Bertil Israels berättar om Fet-Mats”. Orsaken till uppgiftens orimlighet är det förhållandet att Anders dog redan 1705.

Återigen kan konstateras: skillnaden mellan fantasi och verklighet, distinktionen fiktion och fakta, behandlas i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* vårslöst och lättsinnigt. Seriealbumets skapare har inte den egentliga verkligheten – den historiska sanningen – som sitt ärende utan istället bara språkytan, viljan att producera en fängslade berättelse.

Ytlighet – eller postmodern ytighet – utmärker *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* i ytterligare ett hänseende, nämligen det psykologiska. Här förekommer – till skillnad från vad som är fallet i Julian Barnes ”The Story of Mats Israelson” – mycket litet av sådant som djupt inträngande i enskilda individers själsliv.

Orsakerna till denna brist på psykologiskt djup är två. För det första att *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är en bildberättelse, ett seriealbum. Bilder kan inte, på samma sätt som ord, nyanserat återge människors tankar och känslor.

För det andra att seriealbumet är en faktion, en dramadokumentär. Det hör till naturen hos denna genre att den psykologiskt måste ge ett tunt och ytligt intryck. Det grepp nämligen, genom vilket en berättare visar förmåga att tränga djupt in i enskilda andra individers momentana tankar och känslor i det förflutna, så kallad intern fokalisering, röjer en allvetenhet hos berättaren som hör hemma endast i fiktionen. Alltså: intern fokalisering, djupt inträngande i andra individers själsliv, är en fiktionsmarkör som suddar ut intrycket av att det som skildras är historisk verklighet.¹⁴ I faktionen eller dramadokumentären, en typ av berättelse som söker ge intryck av att återge just historiskt verkliga händelser, är därför intern fokalisering en omöjlighet.

Inledningsvis i denna uppsats påpekades, att faktionen eller dramadokumentären är en postmodern genre på grund därav att i det enskilda verket tillhörigt denna genre förintar föreställningen om existensen av en individuell och unik skapare bakom verket. Också i detta hänseende bär *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* – producerat av kollektivet Maria Bergström, Susanne Jobs och Per-Anders Nilsson – syn för sägen.

Som tidigare meddelats är *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* översatt till både engelska och tyska. Orsaken till dessa översättningar är verkets direkta koppling till upplevelseindustrin Falu gruva. Seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är inte, på samma sätt som Julian Barnes ”The Story of Mats Israelson”, ett autonomt konstarbete, ett självständigt diktverk, utan istället en integrerad del av upplevelseindustrin Falu gruva, en produkt medvetet skapad för, och särskilt riktad till, svensk-, engelsk- och tysktalande turister.

På detta sätt ingår *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* som en aspekt i ett stort, ständigt föränderligt och växande, interaktivt nätverk av texter och bilder av skiftande slag – böcker, artiklar, broschyrer, serieteckningar, vykort, filmer, Internet-inslag, museiutställningar, turistguidningar, föreläsningar, teateruppsättningar och så vidare – som alla på olika sätt bidrar till att skapa föreställningar om Falu gruva, om dess historiska betydelse, om dess status av världsarv.

Många av dessa texter och bilder av skiftande slag, inte endast *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, knyter an till Fet-Mats-historien. Ett flertal versioner av denna historia saluförs i Falu gruvans turistbutik. Turistguider vid gruvan förmedlar också Fet-Mats-berättelsen i

---

¹⁴ Förhållandet diskuteras ingående i Dorrit Cohn, *The Distinction of Fiction*. Baltimore, 1999.

ständigt nya varianter. Fet-Mats är även, som framgått tidigare i denna uppsats, förärad en permanent utställning i Falu gruvas museum.

Om vår tids Fet-Mats-berättande i sin totalitet kan sägas, att detta berättande bär, genom sitt interagerande i ett ständigt växande nätverk av texter och bilder i tjänst hos en upplevelseindustri, vittne om kulturproduktionens villkor, och kulturlivets sätt att fungera, idag. Dessa villkor, och sätt att fungera, kan sammanfattas i tre nyckelord: kommersialisering, intermedialitet och interaktivitet.

Den historiska bakgrunden till berättelsen om Fet-Mats

Upptäckten av Fet-Mats

Den 2 december 1719 arbetade några gruvarbetare i Stora Kopparbergs Bergslags gruva i Falun med en ”stoll” – en timrad gruvgång – på åttiotvå famnars (etthundrafyrtiosju meters) djup mellan två gruvschakt, Wredes schakt och Mårdskinnsfallet.

Sistnämnda schakt, även kallat Mårdskinnsgruvan och Svavelgruvan¹⁵, var vid den här tiden sedan länge inte i bruk och därför översvämmat av vatten. När emellertid gruvdrängarna under sitt arbete med ”stollen” bröt igenom väggen till Mårdskinnsfallet strömmade vattnet i schaktet ut varvid ett människolik kom i dagen. Liket var uppenbarligen vad som återstod av en, på grund av ett ras i Mårdskinnsfallet, dödad gruvdräng.

Hans båda ben var helt avslagna. Men ansiktet, händerna och klädedräkten visade inte minsta spår av förstörelse eller förruttelse, trots att den omkomne uppenbarligen måste ha legat i det vattenfyllda Mårdskinnsfallet mycket länge.

Vattnet var starkt vitriolhaltigt. Ganska snart stod också klart att just vitriolen var orsaken till den avlidnes konservering.

Vid upptagandet ovan jord var den döde mjuk som en levande människa men när hans kropp torkade ”wardt han”, enligt en utsaga från 1789 av Eric Hammarström, ”hård som Trä”.¹⁶

Andra uppgifter gjorde gällande att den avlidne förvandlades till sten. Han har därför också, långt fram i tiden, kommit att kallas den förstenade gruvdrängen.

En av dem som vid återfinnandet av Fet-Mats 1719 uppfattade honom som petrificerad eller förstenad var Anders Swab (1681-1731) – den dåvarande bergmästaren vid Stora Kopparbergs Bergslag.

Den märkvärdigt förstenade mannen bekymrade Swab. Vad skulle han göra med honom?

Swab bestämde sig för att skriva ett brev och rådfråga Kungliga Bergskollegiet i Stockholm. Swab var själv assessor i kollegiet.

Tre förslag gav han Bergskollegiet i sitt brev avfattat den 4 december 1719, två dagar efter likfyndet:

1) att Fet-Mats kropp, på grund av att den till synes förvandlats till sten, placeras i kollegiets Malmkabinett, 2) att kroppen skänks till Medicinska kollegiet (Collegium Medicum) i Stockholm eller 3) att den förblir och förvaras i Falun.

¹⁵ Abraham Abrah:son Hülphers (1734-1798) skriver ”Swafwel- eller Mårdskins-Grufwan” i sin *Dagbok öfwer en Resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Lähn och Dalarne år 1757*. Falun, 1957 [Faksimil av originalutgåvan. Wästerås, 1762], s. 296. Benämningen ”Swafwel-Grufwan” kommer därav att Mårdskinnsschaktet ursprungligen verkligen var just en svavelfyndighet. Se härom Olof Naucler (1675-1732), ”Beskrivning öfver Stora Kopparbergs gruva” [orig:s titel *Delineatio magnæ fodinæ cuprimontanæ*. Uppsala, 1702. Diss.] i förf:s *Stora Kopparbergs gruva och kopparverk*. Uppsala, 1941 (Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag), s. [3]-58, s. 19.

¹⁶ Eric Hammarström (1750-1813), *Äldre och Nyare Märkvärdigheter wid Stora Kopparberget*. Andra Samlingen. Fahlun, 1789, s. 84.

Svar avsändes från Stockholm i en skrivelse undertecknad av sju höga och lärda herrar i Kungliga Bergskollegiet – Jacob Spens, Urban Hjärne, Robert Kinninmundt, Jonas Cederstedt, Anders Strömner, David Leye och Johan Bergenstierna – den 8 december 1719. Svarsskrivelsen lyder:

Kongl. Collegium hafwer ibland annat utur Hr Assessorens skrifwelse af d. 4 uti innewarande månad intagit, hurusom af det tillfället, at Participanterne uti Wrede Schachts Stollen i desse dagar fått en öppning uti Mårdskinsfallet, dersammastädes en ihiälslagen grufwedräng är funnen, som förmenas öfwer fyratijo års tid hafwa legat uti fallet, warandes på honom bägge benen afslagne, men ansigtet, armar, händer, öfwer och underkläder icke til det ringaste af förruttelse skadade, utan tillika med en mässings tobaks dosa, samt et stycke tobak däruti, som han haft hos sig, aldeles behållne, så ock lineamenterna uti ansigtet på den döda kroppen mycket känbare. Hwarföre Hr Assessoren icke låtit honom begrafwa, utan til Kongl. Collegium hemställer, antingen han måtte tagas och settjas uti Kongl. Collegii malm Cabinet, eller lemnas till Collegium Medicum, eller ock därpå orten förwaras. Hwaruppå wij Hr Assessoren till swar lemna welat at Kongl. Collegium tycker bäst wara, at förberörde döda kropp för curiositets skull, för dem som komma resande dit til orten, kan deruppe til vidare förwaras uti något dertil tienligt rum.¹⁷

Den döde gruvdrängen skulle alltså makabert nog, enligt rekommendation av det höga Kungliga Bergskollegiet, som kursiositet ställas ut till allmänt beskådande.

Så skedde också. Och liket blev snabbt en stor sevärdhet som drog till sig människor från både när och fjärran. Den döde förvandlades nästan omedelbart från simpel före detta gruvdräng till stor turistattraktion.

Matts Israelsson

Men vem var den avlidne egentligen? Och när dog han mera precist? Problemet behandlades på Stora Kopparbergs Bergslags ordinarie Gruvting den 10 december 1719.

Närvarande vid tinget var bergmästare Anders Swab, geschwornen Johan Luth, inspektor Erik Dahlberg, bokhållare Olof Kahlmeter, rådmännen Jac Ingelsson, Hans Christopherson, Måns Jonsson, Isac Danielsson, Johan Ersson, Nils Cartelin, Carl Hansson samt därtill några extra inkallade personer som hade särskilt viktiga upplysningar att lämna.

En av dem var gruvdrängen Måns Hansson i Korsgården som sade sig igenkänna den döde.

Den avlidne hette, meddelade Måns, Matts Israelsson och kallades, på grund av att han var storväxt, ”*Feet Matts*” eller ”*Stor Matts*”.

Denne Matts var, berättade Måns Hansson vidare, född i Boda by i Svärdsjö socken två mil nordost om Falun samt hade vid någon tidpunkt i ungdomen tagit tjänst som gruvdräng hos bergsmannen Jonas Pehrsson (”Jonas Pehrs”) på Dikarbacken i Falun, en förnämlig bergsmansgård nära Falu gruva med medeltida anor.¹⁸ Det heter i Gruvtingets protokoll:

At få någon underrättelse om den i Mårdskins Schachtet nyligen igenfundne Karlen, lätt Rätten inkalla Måns Hansson i Korsgården, som berättas hafwa någon kundskap här om, hwilcken nu intygade, säijande sig minnas, at om hösten åhr 1676, då Måns kjörde i Wind [skötte det av hästar dragna vindspelet som firade ned och upp malmtunnan i Mårdskinsfallet], skal denne, som då åkte allena neder på Tunnan, omkommit, skolandes dess Namn warit *Feet Matts* eller *Stor Matts Israelsson*, född i Svärdsjö Sochn och Boda, och tjent hos Bärghsmansfolck, Jonas Pehrs på Dikarbacka; kunnandes han nu af ansigtet honom igenkänna, at det är samma karl.

Frågandes hwaraf han kunde minnas åhret, när detta skjedde?

---

¹⁷ Riksarkivet, Stockholm. Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie B1. Registratur 76(1719), s. 1126 ff. Den fascinerande brevväxlingen mellan assessor Anders Swab och Kungliga Bergskollegiet 1719 upptäcktes 1928 av dåvarande riksbibliotekarien Erik Wilhelm Dahlgren. Breven publicerades först av gruvingenjören, disponenten och industrihistorikern med mera Carl Sahlén (1861-1943) i uppsatsen ”Ett nytt bidrag till historien om den förstenade gruvarbetaren i Falu gruva” i *Jernkontorets Annaler* 1928, s. 59-64.

¹⁸ Se vidare Elisabet Hemström, *Korsgården, Götgården och Dikarbacken: tre medeltida gårdar vid Vällan*. Falun, 1982.

Swarade, at han erindrar sig deraf, att dess Fader blef död i Febr. 1677; och detta skjedde om hösten förut.¹⁹

Utöver detta konstateras i protokollet att också gruvfogden ”Erik Michelsson och linslagaren Erich Pehrsson”²⁰ kände igen den döde som Matts Israelsson och sade sig även de veta att han tjänat på Dikarbacken.

Erik Michelsson och Erich Pehrsson kunde dock ”ej minnas”²¹, heter det i protokollet, vilket år Matts Israelsson omkom.

Margreta Olsdotter

Ytterligare upplysningar lämnades av Margreta Olsdotter, eller ”Rö Olles dotter”, på Norra kyrkbacken.

Denna nu åldrade änka, som varit gift flera gånger, berättade att hon som ung varit förlovad med Matts Israelsson och att det lyst för dem i kyrkan en gång strax innan han spårlöst försvann.

Matts plötsliga försvinnande hade enligt Margreta inträffat inte, såsom Måns Hansson hävdade, på hösten 1676 utan istället fjorton dagar före långfredagen 1677, det vill säga den 2 april.

Matts hade då, berättade Margreta, tagit sig ned i Mårdskinnsfallet för att ”påsticka”, det vill säga tända den eld som måste till vid all malmbrytning i äldre tid. Han hade gjort detta, sade Margreta vidare, som ersättare för en kollega och kamrat:

Hustru Margreta Ols dotter på Norr Kyrckjobacken, Rö Olles dotter, framsteg och sade sig varit med denne Man förlofwad, skolandes det ock lyst för dem en gång, då dödsfallet sedermera mellankommit; hwilcken ock, på vidare tillfrågan här om, berättade, at denne Matts 1677, fjorton dagar för långfredagen, då han låfwadt at för en sin Camerat gå neder och påsticka, har då samma gång blifwit efter, och skall, som hon kan erindra sig, wara 42 åhr sedan.²²

Margreta fick av Gruvtinget frågan hur det var möjligt för henne att minnas tidpunkten för Matts Israelssons död så exakt? I sitt svar berättade Margreta om sina tidigare äktenskap:

Swarades, at hon wet det af Sijkens hustru, som blef äncka samma gång; dess utan berättade hon sig varit 3ne gånger gift. Nembl. först med en wid Nambn Anders Jansson, och sedemera förlofwad med denne Matts Israelsson, och sidst gift med en Skräddare, warandes emellan Matts och Skräddaren 17. åhr, af hwilcka hon med denne Skräddaren sammanlefwat i 12. åhr, och nu äfwen i 12. åhr efter honom varit äncka, som gjör tilsammans 41. åhr.²³

Både Margreta och Måns Hansson – samt även Erik Michelsson och Erich Pehrsson – identifierade alltså den döde gruvdrängen som Matts Israelsson.

Margreta och Måns Hansson kunde dessutom ange tidpunkten för Matts Israelssons försvinnande.

Margretas uppgift i detta hänseende (våren 1677) var visserligen något avvikande från Måns Hanssons (hösten 1676) men Gruvtinget fann ändå att Margretas utsaga så väl ”instämmt med Måns Hanssons” att man någorlunda exakt kunde anse sig veta (”någorlunda kunde wara förwissad”) när Matts Israelsson hade omkommit:

Sedan denne undersökning war förrättadt, och den Berättelsen, som änckan gjort, til tiden äfwen instämmt med Måns Hanssons, så at man derom någorlunda kunde wara förwissad, sade herr Assessor [Anders Swab] sig wara

---

¹⁹ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Gruf-Rättens protokoll 60(1719), s. 786 f.

²⁰ Ibid., s. 787.

²¹ Ibid., s. 788.

²² Ibid.

²³ Ibid., s. 788 f.

sinnad at gifwa Kongl. Collegio här om tilkjänna, och dess behag underställa, antingen Kongl. Collegium behagar resolvera, at den skal transporterat till Stockholm, eller ock at lämna den annorstäds till ett monument, aldenstund han wid igenfinnandet, och äfwen ännu finnes, så til kropp, som lemar och kläder wara hel frisk och oförrättad.²⁴

Slutomdömet vid Gruvtinget den 10 december 1719 blev alltså att den dödes namn var Matts Israelsson och att han avled någon gång under tidsrymden hösten 1676 till våren 1677.²⁵

Som framgår av citatet ovan, vet Anders Swab vid Gruvtingets sammanträde den 10 december 1719 ännu inte vad han skall göra med Fet-Mats kropp. Förhållandet ger vid handen att Kungliga Bergskollegiets tidigare berörda brev till Swab avsänt från Stockholm den 8 december 1719, med beslutet att Fet-Mats lik skall göras till utställningsföremål i Falun, vid Gruvtingets möte den 10 december ännu inte nått fram till Swab.

Margretas rival

Kvinnor hade på 1600-talet få försörjningsmöjligheter. Änkor efter gruvarbetare hade emellertid speciella förmåner i detta hänseende. De kunde erhålla underhåll från gruvbolaget eller utskänkningsrättigheter. Det fanns därför intresse för kvinnor att bevisa anknytning till avlidna gruvdrängar.

Av sannolikt detta skäl gjorde, förutom Margreta, ytterligare en äldre kvinna anspråk på att ha varit Fet-Mats käresta. Bergsrådet Anders Swab skriver i sitt brev till Kungliga Bergskollegiet den 4 december 1719:

Twenne hustrur boo här på orten som bägge mena det denne ihjälslagne mannen hörer dem till; men som den i aftons först upkom, är den trätan ännu oslijten, och snart kan afgiöras, efter den dödas lineamenter äro kiänbare, och kroppen elliest är af det største slaget.²⁶

Margreta blev, som ovan framgått, den av de två kvinnorna som av Anders Swab och Gruvtinget den 10 december 1719 inkallades som vittne och som således av tinget uppfattades som Fet-Mats verkliga fästmö.

Myntmysteriet

Det fanns i äldre tid flera sätt att ta sig ned i ett gruvschakt. Det kunde ske med hjälp av stegar eller genom stigande på i berget uthuggna trappsteg. Den gängse metoden emellertid, den som Fet-Mats använde sig av på sina färder ned i Mårdskinnsfallet, var att ställa sig på kanten av den tunna som firades ned i schaktet för att hämta upp malm.²⁷

På grund därav att Mårdskinnsfallet, under den tid Fet-Mats arbetade i detta schakt, betraktades som en särskilt farlig arbetsplats fick gruvdrängarna innan nedfarandet på tunnan i schaktet med sig ett silvermynt, en riksdaler specie, som amulett och skydd mot olyckor i form av främst ras.

När Fet-Mats kropp 1719 påträffades i Mårdskinnsschaktet, och den läderbörs han medfört genomsöktes, fann man dock, besynnerligt nog, inget sådant mynt. Däremot, som framgår av brevet ovan från Kungliga Bergskollegiet den 8 december, en mässingsdosa med fortfarande, ännu efter mer än fyrtio års förvaring, färsk tobak.

---

²⁴ Ibid. s. 789 f.

²⁵ Noteras kan i sammanhanget, att under just denna tidsperiod omkom många arbetare i Falu gruva på grund av ras. Närmare bestämt döddes, från september 1676 till mars 1677, omkring nitton gruvdrängar. Dessutom lamslogs tolv. Se härom Sten Lindroth, *Gruvbrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början. Del 1: gruvan och gruvbrytningen*. Uppsala, 1955, s. 230.

²⁶ Riksarkivet, Stockholm. Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie E5. Bref och Suppliker. Supplementserie 15(1715-1720), s. 680 f.

²⁷ De olika nedstigningssätten beskrivs hos Naucler, 1941 [1702], s. 22 f.

Bergskollegiet hade sina uppgifter om tobaken från bergmästare Swabs brev av den 4 december 1719. I detta brev säger Swab följande om fynden, eller snarare bristen på fynd, i Fet-Mats läderbörs eller ”byxsäck”:

Jag lät med flit arbeta att kroppen skulle komma så oskadd undan fallet som den war; och straxt den framkom, skattade grufwedrängarne byxsäcken med den döde, och förmeente att han skulle hafwa någon Specie Rixdالر hoos sig, som under den tijd Mårdskinns Schachtet war fahrligit, altijd gafs grufwedrängen för än han steeg på tunnan att åka needer; men dee fonne intet annat än een Mässings Tobaks dosa, med ett lijtet stycke Tabak uti, som alt är friskt och oförtärt.²⁸

Problemet med myntet, avsaknaden av en riksdaler specie i Fet-Mats läderbörs, kommer aldrig att få någon fullständig förklaring – men det har ändå en fortsättning.

Ännu idag bor nämligen (som framgick i föregående uppsats, s. 14) en efterlevande släkting till Fet-Mats i Boda by i Svärdsjö – på den gård, Israels-gården, där Fet-Mats föddes och växte upp – som engagerar sig i myntfrågan. Denne är Bertil Israels (född 1946). Han är ättling i rakt nedstigande, nionde led till Fet-Mats – alltså Matts Israelsson – broder Anders Israelsson. I sin ägo har Bertil Israels två mynt vilka knyter an till Fet-Mats-historien.

Det första av dessa är ett större mynt från 1677 – det år Fet-Mats, enligt vad Margreta Olsdotter uppgav vid Gruvtinget den 10 december 1719, spårlöst försvann. Det andra är ett mindre mynt präglat 1719 – året då Fet-Mats återupptäcktes.

Båda mynten har sparats och vårdats av släkten Israels, Fet-Mats ättlingar, i många generationer. Enligt Bertil Israels, som i sin tur fått uppgiften från sin farmor Albertina, överlämnade Fet-Mats fästmö Margreta, efter återupptäckten av Fet-Mats 1719, båda dessa mynt till hans efterlevande släktingar med uppmaningen att mynten aldrig skulle få skiljas åt.²⁹

Det ligger nära till hands att föreställa sig, att det större av de två mynten, det från 1677, verkligen tillhört Fet-Mats samt dessutom att detta mynt var hans amulett, den livförsäkring som han av någon anledning aldrig fick med sig ned i gruvan på sin dödsdag.

Så är det nu emellertid knappast. Det större mynt som Bertil Israels har i sin ägo är nämligen inte en riksdaler specie, ett silvermynt, utan istället ett kopparmynt med prägelns ett ”ör.s.m.”, det vill säga svarande mot värdet ett öre silvermynt.

Härtill kommer, som ytterligare argument mot att myntet från 1677 någonsin ägts av Fet-Mats, att denne inte säkert avled 1677. Möjligt är, som ovan framgått, att han istället omkom redan 1676. Tänkbart är även, att han i själva verket dog ännu tidigare. Mer härom senare i denna uppsats.

Bokwettsgillet i Uppsala om Fet-Mats

Vid Uppsala universitet sammanträdde under åren 1719 till 1731 det så kallade Bokwettsgillet. Detta sällskap var ett nyupplivande av den första vetenskaps societeten i Sverige, instiftad 1710 med namnet Collegium curiosorum [De vetgirigas samfund].

I detta gille, med några av Sveriges främsta vetenskapsmän som medlemmar, behandlades de mest besynnerliga ämnen.

Hit hörde till exempel det påstådda fyndet av en jättes tand i Järlåsa, ryktet om en varulv siktad i Bohuslän samt den möjliga existensen av en underjordisk tunnel från Bodensjön till Vättern.

---

²⁸ Riksarkivet, Stockholm. Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie E5. Bref och Suppliker. Supplementserie 15(1715-1720), s. 681.

²⁹ Bertil Israels här angivna uppgifter finns inspelade i avsnittet ”Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats” i Björn Bergman, *Hembygdsfilm 6*(2005). Svärdsjö, 2005. DVD.

Märkliga iakttagelser gjordes vid Bokwettsgilletts sammanträden. Som exempel må följande anföras. I gilletts protokoll från den 16 mars 1721 heter det:

Hr Prof: [Olof] Rudbeck berättade sig hafwa observerat, att när man brukar bägge ögonen, seer man allenast med det vänstra ögat; men som Hr Doct: [Erik] Benzelius observerat, när man brukar 2 glas eller ett paar Glas-Ögon, ser man allenast med det högra.³⁰

Ett av de många säregna fenomen som starkt engagerade Bokwettsgillet var fallet Fet-Mats.³¹ Hans sensationellt välbevarade kropp blev ämne för diskussion vid sju av gilletts sammanträden från den 25 november 1720 till den 24 november 1721.

I gilletts protokoll från den 3 februari 1721 konstateras följande om Fet-Mats fysiska status, dels vid återfinnandet av honom i vitriolvatten i Mårdskinnsfallet den 2 december 1719 och dels senare när han tagits ovan jord:

Opläste Hr Doct: [Per] Martin af en god Wäns bref, dat: Fahlun d. 20 Januarii 1721. en berättelse om det bekanta Cadaver, som der i grufwan funnits, näml: at det intet war solid och compact som sten, utan snarare som ett half rutit [halvruttet] träd, och ett afbrutit stycke där af flöt uppå [vitriol-]wattnet; skulle ock när det fants i bärget intet varit hårdt, som det nu är, utan snarare blött och lika som swampaktigt, men sedermera, när det kom i Lufften, blifwit indureradt [hårdnat], icke eller till anseende, som det nu är, kålswart, i stället, at det då war blåaktigt etc.³²

Intressant är här påpekandet att Fet-Mats kropp, när den påträffades blöt i Mårdskinnsfallet 1719, var blåtonad och att den senare, när den torkat, blev kolsvart.

Till gilletts sammanträde den 10 november 1721 införskaffades från Falun en bit av Fet-Mats förhårdnade kött: ”Opwijste Hr Doct: Martin ett stycke af Låret utskurit utaf det indurerade Cadavere humano [människoliket] i kopparberget.”³³

Bokwettsgilletts ingående granskning av fenomenet Fet-Mats gav till slutresultat en uppsats av assessor Adam Leyel (1669-1744) vilken av doktor Per Martin översattes till latin under titeln ”Nobilissimi Viri Adami Leyel Reg. Colleg. Metallici Assessorus Narratio accurata de cadavere humano in fodina Cuprimontana ante duos annos reperto” [”Noggrann redogörelse av Assessorn i Kungl. Bergskollegiet, Adam Leyel, för människoliket, som påträffades för två år sedan i Kopparbergets gruva”]. Mer om denna artikel i följande avsnitt.

Adam Leyel om Fet-Mats dödsår på latin

Adam Leyels uppsats om Fet-Mats publicerades i Sveriges under tidigt 1700-tal enda vetenskapliga tidskrift *Acta literaria Sveciæ* (1:1722).

Till artikeln fogades en teckning vilken åskådliggör Fet-Mats utseende och placering i Falu gruva när hans kropp hittades 1719.

Sakinnehållet i Leyels redogörelse ligger, dock med några påtagliga avvikelser, nära uppgifterna i brevväxlingen mellan bergmästare Anders Swab och Kungliga Bergskollegiet den 4 och 8 december samt protokollet från Stora Kopparbergs Bergslags Gruvting den 10 december 1719.

I Gruvtingets protokoll identifieras den omkomne gruvdrängen Matts Israelsson av, förutom Margreta Olsdotter, tre personer: gruvdrängen Måns Hansson i Korsgården, gruvfogden Erik Michelsson och repslagaren Erich Pehrsson.

Vidare bestämdes av Gruvtinget tidpunkten för Matts Israelssons död till antingen hösten 1676 eller våren 1677.

³⁰ *Bokwettss Gillets protokoll*. Utg. af Henrik Schück. Uppsala, 1918, s. 45.

³¹ Förhållandet har tidigare uppmärksamats av Svante Lindqvist, *Technology on Trial: The Introduction of Steam Power Technology into Sweden, 1715-1736*. Uppsala, 1984, s. 128 ff.

³² *Bokwettss Gillets protokoll*, 1918, s. 41 f.

³³ *Ibid.*, s. 60.

Leyels uppgifter är delvis annorlunda. Här har Måns Hansson bytt namn till Måns Johansson ("Magnus Johannis") och det dödsår för Matts Israelsson som Måns Johansson anger är inte 1676 utan istället 1670:

Post extractum tumulo fodinaque corpus, diligenti examinatione quæsitum est, ecquis esset, qui agnoscere posset defunctum, aut quando perisset, scire? cum *Magnus Johannis*, metallicus in *Korsgården*, probe illum a se de facie, quippe quæ lineamenta omnia illibata servet, agnoscere, idque coram consessu Metallico, profiteretur; subjungens etiam nomen, vocatum eum ajebat *Matthiam Isarælis*, alias, ob proceriorem paulo staturam, *Matthiam Magnum* seu procerum, qui in Boda, Swerdsiöensis parœciæ pago editus, operam *Jonæ Petri* in *Dijkarebacken* locasset. Succurrit porro, *Matthiam* hunc *Israëlis*, postquam anno 1670, & tempore quidem autumnali, solus capsula vectus descendisset in fodinam, desideratum, dubioque procul ruina, suffocatum fuisse. Dictis fidem fecere idem affirmantes *Ericus Michaëlis* Prætor Metallicus. & *Ericus Petri* Restiarius. His accedebat vetula, quacum vivus adhuc *Matthias* sponsalia contraxerat, quæ veteris & jam reviviscentis amoris jure exanime corpus sibi concedendum, aut terræ saltem mandandum postulabat. Aderant & alii plures, illum qui agnoscerent, & narrationis hujus veritatem confirmarent.³⁴

Leyels uppsats på latin publicerades i svensk översättning – under titeln "Berättelse om en förstenad Människokropp, som funnits i Stora Kopparbergs Grufva; af framledne Bergs-Rådet Adam Leijel" – i *Bergs-Journal för månaderne octob. novemb. decemb. 1787*. Det ställe i *Bergs-Journal* som svarar mot ovan citerade latintext lyder:

Sedan kroppen blifvit uptagen ur Grufvan, blef noga efterfrågadt, om någon igenkände den begrafne eller kunde veta, när han omkommit? då Bergsmannen *Måns Jansson* i Korsgården inför Grufve-Rätten gaf tillkänna, at han helt säkert igenkände honom, emedan alla anletes dragen voro oförändrade; namngaf honom äfven vara *Mats Israelsson*, som eljest för des resliga växt blifvit kallad *Mats* den Store, född i Boda By, Svärdsjö Sockn, och hade tjent hos *Jonas Pehrsson* i Dikars backen. Och at denne *Mats Israelsson*, sedan han 1670 om Hösten for allena ned på Tunnan, i Grufvan blifvit saknad, och utan tvifvel af något ras förqvafd. Gruf-Fogden *Eric Michaelsson* och Linslagaren *Eric Pettersson* intygade äfven det samma.

Härtill kom ock en Gumma, med hvilken denne *Mats* i lifstiden varit förlofvad, och påstod i kraft af den gamla och nu upplifvade kärleken, at denna döda kroppen, borde lämnas åt henne, eller åtminstone läggas i jorden.

Utom flere andre som kände honom och kunde bestyrka berättelsens trovärdighet.³⁵

En tolkning av Leyels skrift till modern svenska har gjorts av Ulf Swedjemark (2007). Översättningen är inte tidigare publicerad. Den passage i denna tolkning som svarar mot det ovan anförda är följande:

Efter det att kroppen tagits upp ur högen [rasmassorna] och gruvan, gjorde man noggranna efterforskningar om det fanns någon som kunde känna igen den döde eller veta när han omkommit. *Måns Johansson*, gruvarbetare i *Korsgården*, tillkännagav då, och det inför gruvdomstolen, att han kände väl igen honom på ansiktet, som bevarade alla drag oförändrade, och han angav även namnet; han sade att han hette *Mats Israelsson*, som också, på grund av sin något resliga gestalt, kallades *Store Mats* [eller *länge*]; denne, som var född i Boda by i Svärdsjö socken, hade skaffat arbete hos *Jon Persson* i *Dikarebacken*. Till stöd kom vidare att denne *Mats Israelsson* hade saknats, sedan han år 1670, närmare bestämt på hösten, ensam hade tagit sig ner med hjälp av en tunna i gruvan, och att han utan minsta tvivel hade kvävts vid raset. Genom sina bekräftelser skänkte dessutom gruvfogden *Erik Michaelsson* och repslagaren *Erik Persson* tilltro till det sagda. Till dessa sällade sig en gammal kvinna, med vilken *Mats* under sin livstid hade avtalat trolovning; hon krävde med den gamla och nu återuppvaknande kärlekens rätt att den livlösa kroppen skulle överlämnas till henne eller att den åtminstone skulle överantvaras till jorden. Där fanns också flera andra som sade sig känna igen honom och som bekräftade sanningen i det som berättats.

³⁴ Adam Leyel, "Nobilissimi Viri Adami Leyel Reg. Colleg. Metallici Assessoris Narratio accurata de cadavere humano in fodina Cuprimontana ante duos annos reperto" i *Acta literaria Sveciæ* 1(1722), s. 250-254, s. 253.

³⁵ Adam Leyel, "Berättelse om en förstenad Människokropp, som funnits i Stora Kopparbergs Grufva; af framledne Bergs-Rådet Adam Leijel" i *Bergs-Journal för månaderne octob. novemb. decemb. 1787*. Stockholm, 1787, s. 118-123, s. 120 f.

Utöver ovanstående uppgifter om omständigheterna kring Fet-Mats försvinnande och återupptäckt tillhandahåller Leye i sin uppsats i *Acta literaria Sveciæ* en detaljerad beskrivning av Fet-Mats utseende och fysiska status vid återfinnandet av honom. Till denna beskrivning återkommer jag senare i denna uppsats.

Adam Leye om Fet-Mats dödsår på svenska

Ovan har Adam Leye uppsats om Fet-Mats i översättning till latin i *Acta literaria Sveciæ*, samt två översättningar av densamma till svenska, berörts. Också Leye originalhandskrift på svenska finns bevarad, nämligen i Linköpings stiftsbibliotek. Förhållandet lyftes första gången fram i David Dunér uppsats "Helvetet på jorden: resor till Stora Kopparbergets gruva" (2008).³⁶

Motsvarigheten till tidigare anfört ställe på latin ur *Acta literaria Sveciæ* i Leye originalhandskrift på svenska lyder:

Sedan man denna döda kroppen utifrån grufvan uptagit, har man noga undersökt, om någon densamma igenkänna kunde, eller veta när han var omkommen, samt hur länge han i grufvan legat hade; då Bergsmannen *Måns Hansson* i Kårgården, inför grufverätten berättade, sig honom af ansigtet, hvars *lineamenter* oförändrade voro, igenkänna kunna, och dess namn var *Mats Israelsson*, eller Stor-Mats, dess födelseort Svärdsjö Sochn och Boda, och der han tient hos Bergsmansfolk Jonas Pehr på Dijkarebacken, påminnande han sig vidare, den samma *Mats Israelsson* år 1670, om hösten, då han allena åkte neder på tunnan i Grufvan, varit saknad, och då, tvifvel utan, af Berget qväfvder samt omkommen. Det samma bekräftade Gruffogden Erich Michelsson, Linslagaren Eric Pehrsson och ett Quinnfolk, med hvilken denne Mats, medan han lefvde, varit förlofvad, som och ännu hade den öhmheten för denna döda kroppen; att hon icke allenast begärt honom utan och påstod att han begrafvas måtte; dessutom voro det flera, som honom alla igenkände, och sanningen af förberörda relation bestyrkte.³⁷

Observera här hänvisningen till bergsmannen "Måns Hansson i Kårgården". Samma namn hade denne man i Gruvtingets protokoll den 10 december 1719. I latinöversättningen av Leye text i *Acta literaria Sveciæ* däremot, kallas han Måns Johansson ("Magnus Johannis"). Formuleringen "Magnus Johannis" i *Acta literaria Sveciæ* är alltså en felöversättning av "Måns Hansson" i Leye originalhandskrift på svenska. Den oriktiga tolkningen fick sedan till följd att Måns Hansson, i den svenska versionen av Leye uppsats i *Bergs-Journal* (1787), felaktigt benämnas "Måns Jansson".

Carl Sahlén om Fet-Mats dödsår

Adam Leye (1722) påstående ovan att Fet-Mats dog 1670 är idag starkt ifrågasatt.

Denna utsaga var emellertid länge, av merparten kännare av Fet-Mats-historien, accepterad som en säker sanning ända till dess att tidigare berörda protokoll från Gruvtinget den 10 december 1719 publicerades med sina uppgifter om att Fet-Mats dog 1676 eller 1767.

Offentliggörandet av Gruvtingets protokoll skedde första gången i bergshistorikern Carl Sahléns uppsats "Ett nytt bidrag till historien om den förstenade gruvarbetaren i Falu gruva" (1928).

---

³⁶ David Dunér, "Helvetet på jorden: resor till Stora Kopparbergets gruva" i *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. Lund, 2008, s. 209-232, s. 228, not 51.

³⁷ Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket. Adam Leye, "Hr Assessor Adam Hinricsson Leye berettelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berettelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter." i *Collectanea physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariæ inrättande i Upsala*. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111, fol. 110 f.

Sahlin själv tillhörde dem som före 1928 uppfattade 1670 som året för Fet-Mats död. I Sahlins uppsats "Historien om den förstenade gruvarbetaren i Falun och denna berättelses användning som diktmotiv" (1920) anges sålunda just 1670 som året då Fet-Mats omkom.³⁸

I en senare artikel av Sahlin från efter 1928 emellertid – "Tre fall av jordfästning i gruva" (1940) – ansluter Sahlin till uppgifterna i Gruvtingets protokoll om att Fet-Mats avled antingen 1676 eller 1677:

Alla känna vi historien om *Fet-Matts* [...] i *Falun*, som omkom vid ett ras i Mårdskinns-stötens djuprum år 1676 eller 1677. Det av gruvvattnet konserverade liket återfanns år 1719, således mer än 40 år efteråt [...].³⁹

Enligt Walter Bogsch, som i artikeln "Fet-Mats: der Bergmann von Falun" ["Fet-Mats: gruvarbetaren från Falun"] (1967), ansluter till Sahlins uppfattning att Fet-Mats dog 1676 eller 1677, är Leyels påstående att Fet-Mats dog redan 1670 sannolikt bara ett "Schreibfehler für 1676"⁴⁰ ["skrivfel för 1676"].

Leyel ville alltså egentligen, enligt Bogsch, säga 1676 men skrev av misstag 1670.

Så är det dock inte alls. Av Leyels text framgår tydligt att han, när han säger 1670, också menar detta år och ingenting annat. Förhållandet visar sig därigenom att Leyel i sin text bestämmer den tidsrymd Fet-Mats var försvunnen i Mårdskinnschaktet till fyrtonio år och inte till – som varit fallet om han verkligen hade velat säga 1676 – fyrtiotre år:

Quadráginta novem adeo annorum spatío, ab anno videlicet 1670 ad annum 1719 sub terra deliturerat *Matthias* hicce procerus [...].⁴¹

Tolkningen till svenska i *Bergs-Journal* 1787:

I 49 års tid, neml. ifrån år 1670 til 1719, då han uptogs, hade denna *Mathias* legat under jorden [...].⁴²

Swedjemarks översättning 2007:

Under så lång tid som fyrtonio år, från 1670 till 1719, hade denne länge *Mats* varit dold nere i jorden [...].

Leyels originalhandskrift:

Der hafver alltså denna Stor-Mats ifrån åhr 1760 till 1719, nembligen 49 åhr, stådt under jorden i grufvan [...].⁴³

På vilken grund Leyel stöder sin utsaga att Fet-Mats varit försvunnen i hela fyrtonio år vet vi inte idag. Tänkbart är naturligtvis att Leyel, på ett eller annat sätt, blivit felunderrättad om vad som vid Gruvtinget den 10 december 1719 framkom rörande tidpunkten för Mats Israelssons försvinnande.

---

³⁸ Carl Sahlin, "Historien om den förstenade gruvdrängen i Falun och denna berättelses användning som diktmotiv" i *Jernkontorets annaler* 1920, s. 239-252, s. 240.

³⁹ Carl Sahlin, "Tre fall av jordfästning i gruva" i *Blad för bergshanteringens vänner* 1940:1, s. 261-267, s. 262 f.

⁴⁰ Walter Bogsch, "Fet-Mats: der Bergmann von Falun" i *Der Anschnitt* 19(1967):4, s. 3-9, s. 4.

⁴¹ Leyel, 1722, s. 253.

⁴² Leyel, 1787, s. 121.

⁴³ Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket. Adam Leyel, "Hr Assessor Adam Hinricsson Leyells berettelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berettelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter." i *Collectanea physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariae inrättande i Upsala*. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111, fol. 111.

Fet-Mats utställd

Efter återupptäckten av Fet-Mats 1719 krävde hans fästmö Margreta äganderätten till hans lik samt ville att kroppen genast skulle begravas. Hon fick dock, som tidigare framgått, inte sin vilja igenom.

Istället blev Fet-Mats lik utställt till allmänt beskådande i åtskilliga år till dess att det började sönderfalla. Det begravdes den 21 december 1749 i Stora Kopparbergs kyrka i Falun.

Knapphändiga uppgifter föreligger, och i någon mån dessutom motstridiga sådana, om de sätt på vilka Fet-Mats ställdes ut som turistattraktion.

Den allra första uppgiften om Fet-Mats placering som utställningsföremål återfinns hos Adam Leyel (1722). Det heter i Leyels artikel i *Acta literaria Sveciæ* om Fet-Mats att efter hans återfinnande 1719:

[...] in perpetuam rei memoriam, vetus ædes fodinæ publica exceptit: in qua hodieque integer, & tam quod ad vestimentum & lintea, quam carnem, cutem, capillum, & unguis, incorruptus, foetorisque omnis expers, oculis intuentium fistitur; solo aquæ victrio abundantis ministerio exficatus, & contra putredinis vim munitus.⁴⁴

Tolkningen till svenska i *Bergs-Journal* 1787:

[...] blef [han] då til et minnesmärke, satt uti en gammal Grufvestuga: och hvarest han stod, til allas åskådande, hel och hållen oskadd, så väl til kläder och linne, som kött, hud, hår och naglar, samt utan all stinkande lukt, endast uttorkad och förvarad emot röta af det Victriohaltiga vattnet.⁴⁵

Swedjemarks översättning 2007:

[...] härbärgerade honom gruvans gamla, offentliga kontor, till ständig åminnelse av det inträffade; där är han ännu idag utställd för betraktarens ögon, hel och hållen, och ofördärvad i fråga om såväl klädnad och linne som kött, hud, hår och naglar, och utan all smuts; endast med hjälp av vitriolrikt vatten hade han blivit uttorkad och skyddad mot förruttnelsens kraft.

Leyels handskrivna originaltext:

[...] och [är] till mänsklig åminnelse i Fahlus gamla Grufstuga lemnad, der han ännu helt oförändrad synes, både till kläder, lintyg, kött, hud, hår och naglar, aldeles utan någon lukt eller stank, genom blåtta naturliga vitriolvattnet sålunda uttorkad och conserverad [...].⁴⁶

Den ”gamla Grufstuga” Leyel här omtalar som Fet-Mats förvaringsplats är Falu gruvans gamla domstolsbyggnad, stundom kallad Karl XI:s tingsstuga. Byggnaden brann ned 1760.

I Stora Kopparbergs Bergslags Inventarium från 1731 benämnes huset ”Gambla Tingstugu Byggnaden”. Det heter här också:

Der uti en stoor stuga med [...] ett nytt liusblått anstrukit hwalfd Skåp med glaas dörrar och Reglar före: hwaruti den så kallade feta Mass står förvarad [...].⁴⁷

---

⁴⁴ Leyel, 1722, s. 253.

⁴⁵ Leyel, 1787, s. 121.

⁴⁶ Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket. Adam Leyel, ”Hr Assessor Adam Hinricsson Leyells berättelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berättelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter.” i *Collectanea physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariæ inrättande i Upsala*. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111, fol. 111.

⁴⁷ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Stora Kopparbergs Bergslags Inventarium 165(1731), s. 304.

1731 stod alltså Fet-Mats placerad i Falu gruvas gamla domstolsbyggnad i ett välvt ("hwalfd") ljusblått skåp med glasfönster.

Vi vet vidare att Fet-Mats och hans rundade glasskåp 1745 flyttades från den gamla domstolsbyggnaden och till övre våningen på det då alldeles nyuppförda ammunitionshuset vilket är detsamma som den nuvarande Geschwornergården på Falu gruvområde.

I Gruvrättens protokoll från 1744, skrivet när ammunitionshuset var under byggnad, meddelas att Fet-Mats glasskåp måste nedkortas något för att kunna få rum i husets övervåning planerad till högst fem alnars höjd:

Och som skåpet hwar uti then så kallade Fet Mats står förwarad, efwen kommer hädan åt at stå i then öfra wåningen, så på thet at bygningen icke motte blifwa alt för hög, hölt Retten rådeligit, at låta borttaga then stora Crantzen af samma skåp, så at thet blifwa en aln kortare, tå then öfwra wåningen eij blifwer mehra än fem alnars högd.⁴⁸

Fet-Mats glasskåp beställdes av Stora Kopparbergs Bergslag 1728. Ett avsnitt ur Gruvrättens protokoll för den 16 mars detta år lyder:

Såsom Hr Marchscheidern [Lantmätaren Johan] Geisler uppå Hr assessorns [Anders Swab] befallning har bestält ett skåp åt den döde karlen, som förwahras i ett rum här wid grufwan, och det hos Snickarlen bör besiktigas, och wärderas, alltså utseddes Rådman Johan Näsman junjor därtill att jemte Hr Marchscheidern, om arbetet accordera.⁴⁹

Uppgiften om Fet-Mats placering i ett glasskåp upprepas i en mängd skrifter under 1700-talets lopp.

Två av dessa, till vilka jag återkommer senare i denna uppsats, är Axel Fredric Cronstedt (1722-1765), *Försök till en Mineralogie, eller Mineral Rikets Uppställning* (Stockholm, 1758) samt Torbern Bergman (1735-1784), *Physisk Beskrifning öfver Jord-Klotet, på cosmographiska sällskapets vägnar* (Band 1. Upsala, 1773).

Ytterligare en text från 1700-talet i vilken Fet-Mats utställning i ett glasskåp omtalas är en dikt, författad av Falu gruvas predikant Jacob Hesselius (1690-1760), vilken lästes högt av denne vid Fet-Mats begravning 1749. Poemet anförs i dess helhet längre fram i den uppsats.

Hesselius dikt återges hos Abraham Hülphers (1957 [1762]) samt hos Eric Hammarström (1789). Både Hülphers och Hammarström bekräftar Hesselius uppgift om att Fet-Mats stod utställd i ett glasskåp. Hos Hammarström görs emellertid samtidigt tillägget att Fet-Mats "stätt wid Grufwan först i en tunna och sedan uti ett Glasskåp".⁵⁰

Hammarströms uppgift om att Fet-Mats under någon tid stod placerad i en tunna stöds av två dokument från 1749 respektive 1725.

Det första av dessa dokument – det från 1749 – är Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok 1729-1756. Här beskrivs Fet-Mats jordfästning den 21 december 1749.

En felaktighet finns dock i texten. Det heter om Fet-Mats att hans namn var "Matts Ehrsson".

Vidare sägs att Fet-Mats stod placerad som utställningsföremål "först i en tunna och sedan uti ett Glasskåp":

1749, Dec. 21 kl. 2 em begrafdes efter den Ädle och Högt:de Berg Rättens föranstaltande then för 30 år sedan neder uti Grufwan igenfundne Grufwe arbetaren Matts Ehrsson eller så kallade feet Matts på Kyrkiebacken

⁴⁸ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 169(1744), s. 210.

⁴⁹ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 152 (1728), s. 195.

⁵⁰ Hammarström, 1789, s. 83.

andelösa Lekamen hwilken för ett Spectakel och undersyn stådt wid Grufwan först i en tunna och sedan uti ett Glasskåp och af många höga och förnäma så in- som utrikes personer blifwit beskådad.⁵¹

Det andra dokumentet – det från 1725 – är en kort berättelse författad av bergsmannen Erich Sundström vilken publicerades första gången 1903 genom Carl Sahlins försorg. Den något besynnerliga bakgrunden till Sahlins offentliggörande av Sundströms text ges i det närmast följande.

Fet-Mats öde är inte unikt. Både i Sverige och utomlands har vid åtskilliga tillfällen gruvarbetarens kroppar helt eller delvis konserverats under lång tid på grund av de speciella fysikaliska förhållanden som råder i gruvschakt.

Flera sådana fall är kända även vid Falu gruva.⁵² Det mest beryktade av dessa är, förutom exemplet Fet-Mats, ett fynd omkring 1630 av ett välbevarat manslik som, genom klädedräkten och några mynt i den avlidnes börs, röjde att den döde legat konserverad i gruvan i ett par hundra år.

Händelsen skildrades i en resedagbok av fransmannen Charles Ogier (1595-1654) när han, tillsammans med den franske ambassadören i Stockholm greve d’Avaux, besökte Falun i februari 1635 och då underrättades om det märkliga likfyndet av landshövdingen i Dalarna vid denna tid Peter Kruse.

Ogier skriver i sin resedagbok *Carolii Ogerii ephemerides sive iter Danicum, Svecicum, Polonicum* (Paris, 1656):

Accidit vero ante aliquot annos, referente ipso Provinciae Præsidi, qui se præsentem fuisse dicebat, ut ex illa infima lacuna extraxtum sit corpus humanum, tam recens, tamque integrum, quam si illa ipsa die tantum submersum fuisset, & tamen ex nummis qui in eius crumena inuenti sunt atque ex vestium modo, coniectum est, ante ducento annos ibi, submersum fuisse, & ex chalcanti, seu vitrioli virtute eatenus manfisse incorruptus.⁵³

Landshövdingen berättade för oss bland annat att, för några år sedan, i hans närvaro, en död kropp blifvit framdragen ur en brytning. Denna kropp hade varit så frisk, som om den aflidit samma dag. Af klädekläkten och några mynt förmodade man, att den för 200 år sedan omkommit. Vitriolen har här så stor verkan.⁵⁴

Ytterligare ett vida omtalat fynd av liknande slag gjordes i gruvan Ehrenfriedersdorf nära Annaberg i sachsiska Erzgebirge i Tyskland på 1500-talet. Här upptäcktes 1568 ett välbevarat lik av en gruvarbetare som dött mer än sextio år tidigare.

Fyndets ryktbarhet långt fram i tiden föranledde vid 1900-talets början en viss O. Reiher att i en artikel med titeln ”Noch einmal der Bergmann von Falun” [”Ännu en gång bergsmannen från Falun”] i den populärvetenskapliga tidskriften *Nerthus: illustrierte Wochenschrift für Freunde aller Zweige der biologischen Naturwissenschaften* (1903:13) jämföra händelsen 1568 i Tyskland med fallet Fet-Mats.

Detta gav i sin tur en doktor Johnson i Plauen anledning att i en artikel med titeln ”Falun oder Ehrenfriedersdorf?” [”Falun eller Ehrenfriedersdorf?”] (i *Nerthus* 1903:16) ifrågasätta den historiska existensen av Fet-Mats.

Johnson undrade om det möjligen kunde förhålla sig så, att händelsen i Tyskland på 1500-talet av tyska diktare under 1800-talet falskeligen hade överflyttats till svensk miljö av

---

⁵¹ Landsarkivet i Uppsala, Uppsala. Dalarnas län. Stora Kopparbergs församling. Avdelning E:1. Död- och begravningsbok 1729-1756.

⁵² Se härom vidare Karl-Erik Forsslund, ”Fet-Mats och andra förolyckade” i förf:s *Falu gruva och Stora Kopparbergs Bergslag*. Stockholm, 1936 (förf:s Med Dalälven från källorna till havet; del 3, bok 5), s. 93-102, s. 93 f.

⁵³ Charles Ogier, *Carolii Ogerii ephemerides sive iter Danicum, Svecicum, Polonicum*. Lutetiae Parisiorum, 1656, s. 198.

⁵⁴ Charles Ogier, *Fransmannen Charles d’Ogiers dagbok öfver dess resa i Sverige med franska ambassadören grefve d’Avaux år 1634*. Stockholm, 1828, s. 23.

poetiska skäl och att berättelsen om Fet-Mats sålunda inte skulle ha svensk verklighetsbakgrund?

Johnson riktade, för att få svar på sin fråga, en uppmaning till Carl Sahlin att inkomma med ovedersäglig dokumentation kring Fet-Mats-berättelsens hemortsrätt i Sverige.⁵⁵

Sahlin tillmötesgick Johnson genom att i *Nerthus* (1903:21) publicera en uppsats med titeln ”Der Bergmann von Falun” [”Gruvarbetaren från Falun”].

I uppsatsen redogör Sahlin för grundläggande historiska fakta kring fallet Fet-Mats samt anför, för att helt övertyga doktor Johnson om Fet-Mats historiska existens, den tidigare omtalade korta berättelsen från 1725 författad av bergsmannen Erich Sundström.

I denna text, som i *Nerthus* publicerades både på originalspråket svenska och i tysk översättning, försäkras att Fet-Mats under tidigt 1720-tal förvarades i en tunna i ”Bråkstugan” vid Falu gruva.

Härvid framgår också att Fet-Mats, på grund av att han under sin levnad tydligen var en något vildsint sälle, benämndes även ”Stor-Mas Bus-Bas”.

Noteras kan dessutom att, i Sundströms berättelse som nedan följer, författaren anger felaktigt datum för återupptäckandet av Fet-Mats. Sundström säger att återupptäckten skedde den 28 februari 1720, men korrekt datum är den 2 december 1719:

En kort berättelse öfver denne igenfundne man uti Mårdskinsschaktet, som där har stått under fallet uti 48 år, då han uppkom uti dagsljuset: Anno 1720 d. 28 Februarij, och ännu står til att se och förundra sig öfver att han så länge under jorden har stått, dock hade han likväl sin skapnad med kläder samt hatt och hår, men dock af grufvattnet mycket skarp och svart, då han igenkändes af några som honom kallat Stor-Mas Bus-Bas och står ännu til datum uti Bråk-stugan här vid Grufvan uti en tunna; som efter begäran varder härmed attesterat. Grufvan den 20 december 1725. E. Sundström.⁵⁶

Den Bråkstuga om vilken Sundström här talar var vinden till Falu gruvans gamla domstolsbyggnad. Benämningen Bråkstugan härrör från det förhållandet att på denna vind bråkades, det vill säga bereddes, lädret till de kraftiga linor som under 1600- och 1700-talen användes i bergshanteringen i Falun. I ett dokument från 1759 heter det om Bråkstugan: ”I thetta rum förrättas Hudbråkningen til de Läderlinor, som här wid Wercket förbrukas.”⁵⁷

Förutom de ovan redovisade utsagorna gjorda av svenskar om Fet-Mats placering först i en tunna och sedan i ett glasskåp finns också en fransk uppgift om att Fet-Mats under sexton års tid fram till 1737 förvarades på gruvområdet sittande i en ”fauteuil de fer”, det vill säga i en fåtölj (en karm- eller länstol) av järn.

Fransmannen som lämnat denna uppgift är prästen Réginald Outhier (1694-1774), som under åren 1736-1737 deltog i en fransk-svensk vetenskaplig gradmättnings-expedition i nordligaste Sverige, med uppgift att bestämma jordklotets exakta form.

Vid expeditionens återresa söderut besökte Outhier och hans resällskap Falun. De fick då, tisdagen den 2 juli 1737, tillfälle att beskåda Fet-Mats. Outhier skriver i sin dagbok med titeln *Journal d'un voyage au Nord en 1736 et 1737* (Paris, 1744):

Le mardi, nous fûmes voir un homme que l'on disait être pétrifié; il avait été étouffé sous des quartiers de rocher qui s'étaient écroulés dans le fond de la mine. Au bout de quarante ou cinquante ans, en fouillant on trouva son corps; il était si peu défiguré qu'une femme le reconnut; il y avait seize ans qu'on le conservait dans un fauteuil

⁵⁵ Se vidare Sahlin, 1920, s. 245.

⁵⁶ Cit. Carl Sahlin, ”Der Bergmann von Falun” i *Nerthus: illustrierte Wochenschrift für Freunde aller Zweige der biologischen Naturwissenschaften* 5(1903):21, s. 333-336, s. 335.

⁵⁷ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Stora Kopparbergs Bergslags Inventarium 167(1759), s. 266.

de fer par curiosité. Nous ne vîmes qu'un corps tout noir, fort desseché & fort défiguré, qui exhalait une odeur cadavéreuse.⁵⁸

På tisdag beskådade vi kroppen av en man som ansågs ha blivit förstenad. Han hade blivit kvävd under ett klippblock som störtat i botten på gruvan. Efter 40 eller 50 år råkade hans kropp bli framgrävd, och den var så föga förändrad, att en kvinna kände igen honom. Nu förvarar man sedan 16 år kroppen, sittande i en länstol av järn, såsom en kuriositet. Vi kunde inte se något annat än en alldeles svartnad, mycket hoptorkad och vanställd kropp med liklukt.⁵⁹

I den svenska översättningen här, gjord omkring 1980 av Gunvor och Arne Nordberg, tolkas – helt vederhäftigt – ”fauteuil de fer” till ”länstol av järn”.

I en annan översättning emellertid, av Carl Sahlén från sent 1800-tal, tolkas samma uttryck klart felaktigt till ”järnskåp”:

På tisdagen tog vi i skärskådande en man, som man sade oss vara förstenad; han hade blivit dödad under klippblock, som störtat ned i botten på grufvan. Då man 40 eller 50 år därefter höll på med arbete i samma trakt, fann man hans kropp, som var så litet förändrad, att en kvinna kunde igenkänna honom hvem han i lifstiden varit; i sexton år förvarade man honom i ett järnskåp, som en märkvärdighet. Vi sågo blott en alldeles svart, förtorkad och vanställd kropp, som gaf ifrån sig en obehaglig liklukt.⁶⁰

Sahléns motiv till sin oriktiga översättning ”järnskåp” är uppenbart. Han försöker harmoniera Outhiers ”fauteuil de fer” med vetskapen att Fet-Mats under en tid befann sig i ett glasskåp. Sahlén söker mana fram intrycket av att detta skåp var av järn men med glasfönster.

I själva verket var skåpet med all sannolikhet tillverkat av glas och trä. Det framgår av tidigare anförda ställe ur Stora Kopparbergs Bergsrätts protokoll för den 16 mars 1728 där det heter att gruvans snickare (”Snickarlen”) bör besiktiga och värdera skåpet.

En än grövre förvanskning av Outhiers utsaga, än den Carl Sahlén gör sig skyldig till, åstadkoms av Gunnar Andersson i en artikel om Stora Kopparbergs gruva i *Svenska turistföreningens årsskrift* (1897). Andersson säger sig här uttryckligen anförda Sahléns ovan citerade ord men ändrar i själva verket Sahléns ”järnskåp” till ”glasskåp”:

På tisdagen togo vi i skärskådande en man, som man sade oss vara förstenad; han hade blivit dödad under klippblock, som störtat ned i botten på grufvan. Då man 40 eller 50 år därefter höll på med arbete i samma trakt, fann man hans kropp, som var så litet förändrad, att en kvinna kunde igenkänna hvem han i lifstiden varit; i sexton år förvarade man honom i ett glasskåp som en märkvärdighet. Vi sågo blott en alldeles svart, förtorkad och vanställd kropp, som gaf ifrån sig en obehaglig liklukt.⁶¹

Genom sina manipulationer med Outhiers text underkänner Sahlén och Andersson helt och hållet fransmannens utsaga om stolen av järn. Men de gör det litet väl lättvindigt. Outhiers uppgift om järnstolen kan inte utan vidare avfärdas. Särskilt med tanke på att Outhier, när han beskådade Fet-Mats, deltog i en vetenskaplig expedition och därför måste ha varit inställd på att i sin dagbok göra noggranna och sannfärdiga anteckningar.

I förstone kan Outhiers uppgift om att Fet-Mats satt i en länstol förefalla garanterat oriktig av det enkla skälet att Fet-Mats var hård som sten och att han därför nödvändigtvis alltid måste befinna sig i ett rakt (stående eller liggande) men aldrig i ett böjt (sittande) läge.

---

⁵⁸ Réginald Outhier, *La terre mandarine: journal d'un voyage au Nord pour déterminer la figure de la Terre, par M. l'abbé Réginald Outhier*. Présenté et commenté par André Balland. Paris, 1994, s. 232.

⁵⁹ Réginald Outhier, *Journal från en resa i Norden år 1736-1737*. Luleå, 1982, s. 123.

⁶⁰ Carl Sahlén, *Stora Kopparberget och Falu stad i reseskildringar: utdrag ur äldre och nyare källor*. Falun, 1897, s. 12.

⁶¹ Gunnar Andersson, ”Stora Kopparbergs grufva” i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1897. Stockholm, 1897, s. 1-38, s. 29.

Outhier gör emellertid, som framgår av citaten ovan, klart att Fet-Mats, vid den tid fransmannen såg honom, hade börjat ruttna och avgav liklukt. Fet-Mats hade med andra ord, vid Outhiers besök i Falun 1737, börjat mjukna. Tänkbart är därför att Outhier såg Fet-Mats vid en tidpunkt när han tillfälligt, just på grund av sin mjukhet, tagits ut ur det glasskåp i vilket han annars befann sig och istället placerats hopsjunken i en järnstol.

Härtill kommer, att vi säkert vet att Fet-Mats mjuknande och sönderfall började långt före Outhiers besök i Falun, i själva verket redan 1728.

Förhållandet har utretts av Johan Pontén i hans bok *Från kronobarberare till företagsläkare: bergslagsfolk och gruvläkare i Falun genom fyra sekler* (Örebro, 1973).⁶²

Hos Pontén konstateras följande: i slutet av januari 1728 besökte kung Fredrik I Falun. Han beskådade då Fet-Mats kropp vilken syntes väl bibehållen och inte alls underkastad röta. Kungen ägnade emellertid inte Fet-Mats något mer ingående studium eftersom han hade bråttom att komma iväg till björnjakt i Roslagen.

Strax efter majestätets besök i Falun emellertid, visade Fet-Mats tydliga tecken på begynnande uppmjukning och sönderfall. Därför uppdrogs 1728 åt Falu gruvas fältskär Johan Corlborn att vidta åtgärder för att hålla honom även fortsättningsvis upprätt stående.

Corlborn anskaffade i detta syfte fyra remmar med spännen, sex alnar blågarnsväv och ståltråd med vars hjälp Fet-Mats stagades upp i sitt skåp.

Härefter inkom Corlborn med en begäran om ekonomisk ersättning för sin insats till Gruvtinget den 2 januari 1729.

I Gruvtingets protokoll meddelas att Corlborn, för sitt arbete med ”then Döde Karlen, som är insatt i ett Skåp wid grufwan”⁶³ begärde sexton daler kopparmynt för arbetsmaterialet och fyrtioåtta daler som lön till sig själv och den gesäll som varit honom behjälplig.

Gruvtingets beslut i ärendet blev att Corlborns räkning ”remitterades till Bergsmanskassan att betalas”.⁶⁴

Fet-Mats skåp beställdes, som tidigare framgått, 1728 – alltså samma år som Corlborn utförde sin uppstagning av honom.

Det ligger nära till hands att se ett samband mellan de två begivenheterna. Sannolikt är att skåpet anskaffades just därför att Fet-Mats började visa tecken på uppmjukning och sönderfall, det vill säga att skåpet behövdes för att han även fortsättningsvis skulle kunna hålla sig upprätt.

Möjligt är även, att nedbrytningen av Fet-Mats efter hand gick så långt att Corlborns uppstagning av honom med remmar och ståltråd inte längre fungerade och att han därför placerades hopsjunken i en järnstol inne i sitt skåp samt att det var just i den belägenheten han beskådades av Réginald Outhier 1837.

Fet-Mats såld?

När Fet-Mats äntligen begravdes den 21 december 1749 hade han beskådats av mängder av människor, både höga och låga samt lärda och olärda. Han hade också blivit föremål för vetenskapliga utläggningar såväl i Sverige som utomlands.

Det första omtalandet i tryckt text utomlands av Fet-Mats-fenomenet sker den 20 juli 1720 i den danska tidskriften *Nye Tidender om Lærde Sager*. Det heter här:

Sverrig. Stockholm. Ved et Kaaberverks Optagelse og Reparation, som næsten imod 40 Aar har ligget øde / har mand ved en igienfalden Grube / in *concauitate quadam*, fundet et Menniske / hvoraf Klæderne vare forraadnede; men hvis hand hafde hos sig af Jern / som Spender [spännen] / Kniv og Fyrstaal / er forandret til Kaaber / dog var Legemet heel og holden / uforandret og uforraadnet; Da *Facultas medica* begierte dette

⁶² Johan Pontén, *Från kronobarberare till företagsläkare: bergslagsfolk och gruvläkare i Falun genom fyra sekler*. Örebro, 1973, s. 308.

⁶³ Arkivcentrum i Dalarna, Falun. Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 153(1729), s. 23.

⁶⁴ Ibid.

Cadaver, anmeldte sig en ældgammel Pige / som gotgiorde / at dend Døde med hende havde været forlobet / hvorover *Facultas medica* hende det maatte afkiøbe / førend det kunde blive dette Legeme mægtig.

Alla uppgifter här är inte korrekta. Påståendet att Fet-Mats kläder skulle vara förruttnade vid hans upptäckande är bestämt oriktigt. Likaså den orimliga utsagan att de järnverktyg ("Spender / Kniv og Fyrstaal") som Fet-Mats använde i sitt gruvarbete skulle ha förvandlats till koppar.

Intressant är emellertid, att inte bara upptäckten av Fet-Mats utan också Margretas framträdande på scenen, uppmärksammas. Margretas roll i det sällsamma skådespelet har tydligen, som konstaterats av Magnus von Platen, redan "från början uppfattats som anslående och hjärtrörande".⁶⁵

I artikeln ovan sägs att Margreta sålde äganderätten till Fet-Mats kropp, som hon innehade, eller ansåg sig inneha, på grund av förlovningen med den döde.

Samma uppgift, samt även påståendet att Fet-Mats järnverktyg förvandlades till kopparstycken under den mångåriga förvaringen i gruvschaktet, förekommer i ytterligare en text utgiven i Köpenhamn 1720. Det rör sig om en artikel i septembernumret av den franskspråkiga *Extrait des Nouvelles*.⁶⁶

Här berättas att det Medicinska kollegiet (Collegium Medicum), för att komma i besittning av Fet-Mats kropp, köpte den av Margreta. I artikeln konstateras: "[...] la faculté de Medecine lui en a donné cinq cens écus."⁶⁷ ["Medicinska kollegiet gav henne femhundra daler."]

Sanningenligheten i dessa påståenden i *Extrait des Nouvelles* och i *Nye Tidender om Lærde Sager* 1720, att Medicinska kollegiet i Stockholm gav Margreta pengar för att hon skulle ge ifrån sig äganderätten till sin fästman Fet-Mats, går inte säkert att fastställa idag.

Dock står klart, såsom utretts av Nils Zenzén i uppsatsen "Om Bergskollegii Mineralkabinett och Linnés föreläsningar däröver 1740" (1932), att Medicinska kollegiet verkligen var inkopplat på fallet Fet-Mats i början av år 1720 och att detta kollegium vid denna tid, hos Kungliga Bergskollegiet, begärde att få tillgång till Fet-Mats kropp.⁶⁸

Bergskollegiet beviljade den 12 februari 1720 Medicinska kollegiets begäran om utlämnande av Fet-Mats samt anmodade dessutom samma datum bergmästare Anders Swab i Falun att vara beredd att sända Fet-Mats till Stockholm.⁶⁹

Något verkställande av utlämnandet skedde dock aldrig. Det hindrar inte att Margreta mycket väl, när transporten av Fet-Mats till Stockholm planerades, kan ha fått betalt för att ge upp anspråket på äganderätten till sin döde fästman.

Fet-Mats fysiska skador

I brevväxlingen mellan bergmästare Anders Swab och Kungliga Bergskollegiet den 4 och den 8 december 1719 hävdas att Fet-Mats var helt oskadad bortsett från hans båda avslagna ben. Hos Adam Leye konstateras emellertid (i såväl originalhandskriften på svenska som i latinöversättningen i *Acta literaria Sveciæ*, 1722), att också Fet-Mats högerarm tillfogats påtagliga skador av nedrasade stenblock.

Ytterligare detaljer lyfts fram hos Leye. Han skriver att Fet-Mats vid dödstillfället med sin oskadade vänstra hand täppte till munnen med änden av sin halsduk.

---

⁶⁵ Magnus von Platen, "Fet-Matts" i förf:s *Skandalen på Operakällaren och andra essäer*. Stockholm, 1996, 55-74, s. 61.

⁶⁶ S. 206-208.

⁶⁷ Cit. Georg Friedmann, *Die Bearbeitungen der Geschichte von dem Bergmann von Fahlun* [Bearbetningarna av historien om gruvarbetaren från Fahlun]. Berlin, 1887. Diss., s. 11.

⁶⁸ Nils Zenzén, "Om Bergskollegii Mineralkabinett och Linnés föreläsningar däröver 1740" i *Svenska Linnésällskapets årsbok* 15(1932), s. 95-131, s. 113-114.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 114.

Påståendet är förbryllande eftersom den teckning som beledsagar Leyels text (se Appendix 1) visar att Fet-Mats oskadade hand, den med vilken han skyddar sin mun, är den högra och inte den vänstra.

Den märkliga självmotsägelsen hos Leye för med sig att vi inte alldeles säkert vet vilken av Fet-Mats armar som var skadad och vilken som inte var det. Skall vi lita på Leyels ord eller på illustrationen till hans ord?

Fet-Mats som naturvetenskapligt problem

Utöver ovanstående meddelas hos Leye (återigen i både den svenska originalhandskriften och i artikeln i *Acta literaria Sveciæ*, 1722) att den tobaksdosa av mässing som Fet-Mats medfört på sin sista resa ned i Falu gruva hade vittrat sönder på grund av det vitriolhaltiga vattnet i Mårdskinnsschaktet.

Dessutom konstaterar Leye om Fet-Mats kött och hud att dessa var sträva och hårda, men inte som sten utan snarare som horn eller hov. Latintexten i *Acta literaria Sveciæ* lyder:

Caro hominis cutisque asperæ licet & duræ palpantibus viderentur; non tamen lapidis ea erat durities, sed corneæ aut ungulinæ, etiam specie, suppar, quippe quæ cultro cederet scindique posset.⁷⁰

Tolkningen till svenska i *Bergs-Journal* 1787:

Ändskönt hans kött och hud kändes skarpt och hårdt, hade det dock icke stens hårdhet, utan liknade nästan et horn eller en hof, emedan det gav sig för knifven och lät tälja sig.⁷¹

Swedjemarks översättning 2007:

Även om mannens kött och hud föreföll sträva och hårda, om man kände efter med fingrarna, var det likväl inte den hårdhet som en sten har utan nästan likt, även till utseendet, horn eller naglar, för det gjorde inget motstånd mot en kniv och kunde skäras.

Leyels originalhandskrift på svenska:

Kiöttet och huden på denna döda Karlen, voro mäta hårda, dock inte såsom sten, utan till ut seende och hårdhet, såsom horn eller hof, det man med knif skära och tällia kunde.⁷²

I Leyels uppsats görs en hänvisning till tidigare nämnda artikel om Fet-Mats i *Extrait des Nouvelles* (1720). Leye kommenterar dock inte direkt tidningens utsaga att Fet-Mats kropp såldes av Margreta till medicinska fakulteten i Stockholm. Däremot klargörs hos Leye (både i originalhandskriften på svenska och i latintexten i *Acta literaria Sveciæ*) att artikeln i *Extrait des Nouvelles* innehåller vissa felaktigheter. Exakt vilka oriktigheter klargörs dock inte av Leye.

Kännedomen om Fet-Mats-händelsen ökade kraftigt utomlands när Leyels redogörelse i *Acta literaria Sveciæ* återgavs och kommenterades i Franz Ernst Brückmanns *Magnalia dei in locis subterraneis, oder unterirdischer Schatz-Kammer aller Königreiche und Länder [Alla kungarikens och länders underjordiska skattkammare]* (Wolfenbüttel, 1730). I denna bok, om världens samtliga vid den här tiden kända gruvor, står att läsa:

---

⁷⁰ Leye, 1722, s. 252 f.

⁷¹ Leye, 1787, s. 120.

⁷² Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket. Adam Leye, "Hr Assessor Adam Hinricsson Leyells berättelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berättelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter." i *Collectanea physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariæ inrättande i Upsala*. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111, fol. 110.

Fahlun, eine mittelmässige Bergstadt / wo man in einer Kupfer Grube / wie der Herr Berg-Raht Leyel in den Act. Lit. Suec. Trimest. Prim. Anno 1722. p. 250 erzehlet / einen Menschen-Cörper gefunden, / welcher zum wenigsten 40. Jahr gelegen / nicht allein fleischig und weder verwest noch stinckend / sondern auch bekleidet / und über und über mit *Vitriol* überzogen / als gleichsam eincandiret gewesen.⁷³

[*Fahlun*, en medelstor bergsstad / där man i en koppargruva / som Herr Bergrådet *Leyel* berättat i Act Lit. Suec. Trimest. Prim. Anno 1722. p. 250 / funnit en människokropp / som legat där åtminstone 40 år / inte bara köttig och varken förruttnad eller stinkande / utan också beklädd / och om och om igen indränkt i *vitriol* / liksom kanderad.]

Ett centralt problem kring Fet-Mats-fenomenet under 1700-talet, redan vid Bokwettsgillet sammanträden i Uppsala 1720-1721, var hans klassificering rent fysiskt. Hade hans kropp möjligen, genom vistelsen i det vitriolhaltiga vattnet i Mårdskinnsfallet, förvandlats till sten och tillhörde kroppen sålunda mineralriket? Borde alltså Fet-Mats rätteligen benämnas den förstenade gruvdrängen? Adam Leyel besvarar frågan nekande. Latintexten i *Acta literia Sveciæ* (1722):

Ex fideli hac certâque, quantam quidem ex loci ipsius incolis hauriri potuit, notitia haudquaquam petrificatum cadaver hoc, aut in lapidem mutatum, sed aquæ tantum vitriolo scantentis beneficio induratum esse liquer. Quid quod vitrioli naturæ & ingenio magis nil, quam ejusmodi petrificandi vis repugnat: quippe quod nil unquam in saxum convertat; tenuissimi vero vaporis vegeto motu omnia perrumpat, stringat, ac a putredine interituque tueatur.⁷⁴

Tolkningen till svenska i *Bergs-Journal* 1787:

Af denna otvifvelaktiga och säkra underrättelse, [att Fet-Mats kropp legat konserverad i vitriolhaltigt vatten i fyrtionio år] som af Invånarne på orten blifvit lämnad, skönjes noggsamt, at denna kroppen ingalunda varit petrificerad eller i sten förvandlad, utan endast af det Victriolska vattnet.

Ja, ingenting mera än en sådan förstenande kraft, strider emot Victriolens egenskap och lynne: emedan den samma icke förbyter något til sten, utan genom den fina ångans hastiga omlopp, genomtränger, sammanbinder och friar förekommande ting ifrån förruttnelse.⁷⁵

Swedjemarks översättning 2007:

Enligt denna tillförlitliga och säkra kunskap [att Fet-Mats kropp legat konserverad i vitriolhaltigt vatten i fyrtionio år] – i varje fall så långt den kunnat inhämtas från traktens egna invånare – står det klart att detta lik ingalunda petrificerats eller omvandlats till sten utan endast tack vare vitriolflödande vatten blivit hårt. Rent av är ingenting mer oförenligt med vitriolens natur och egenskap än kraften att åstadkomma en petrifiering, för det omvandlar aldrig något till sten; däremot tränger det igenom allt, då den mycket fina vätskan rör sig snabbt, drar samman det och skyddar det mot förruttnelse och förstörelse.

Leyels originalhandskrift på svenska:

Detta [att Fet-Mats kropp legat konserverad i vitriolhaltigt vatten i fyrtionio år] är nu den närmaste och sannaste efterrättelse som, man om denna döda och *indurerade* kroppen har derifrån orten kunnat inhämta; hvaraf man ögonblickligen seer det densamma ingalunda är petrificerad, eller i sten förvandlad, utan alenast genom Victrillenvattnet hårdnad samt indurerad; stridande är sådan petrificerande kraft aldeles mot Victrillens egenskap och *natur*, som aldrig något i sten förvandlar men förmedelst sin fina ånga, alt igenomtränger, ihopatvingar, och ifrån röta samt undergång *conserverar*.⁷⁶

⁷³ Franz Ernst Brückmann, *Magnalia dei in locis subterraneis, oder unterirdischer Schatz-Cammer aller Königreiche und Länder*. Band 2. Braunschweig, 1732, s. 250.

⁷⁴ Leyel, 1722, s. 253 f.

⁷⁵ Leyel, 1787, s. 122.

⁷⁶ Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket. Adam Leyel, "Hr Assessor Adam Hinricsson Leyells berättelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berättelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter." i *Collectanea*

En av de forskare som vacklade en aning i frågan om Fet-Mats möjliga förstening var Carl von Linné (1707-1778). Han hade studerat Fet-Mats på ort och ställe under sin resa i Dalarna 1734. I hans *Iter Dalekarlicum [Dalaresa]*, i det avsnitt där han beskriver malmsorterna i Falu koppargruva, förklarar han att Fet-Mats möjligen är en stalaktit men förnekar dock att han är "petrificerad", förvandlad till verklig sten: "En karl, som liggat 47 år i grufwan, kallad petrificerad, är doch allenast incrusterad äller blefwen till *stalactites*."⁷⁷

Också i sin *Iter ad fodinas [Bergslagsresa]* (1734) omtalar Linné Fet-Mats: "Vir petrificatus [En förstened karl], som hade liggat 47 år i grufwan med kläder, uti vitriolwatnet, war crusta tartarea sive vitriolica obductus, fibræ carneæ molles [övertäckt med en skorpa av tartrat eller vitriol, köttfibrerna var mjuka] alltså balsamerad, ej petrificerad [...]."⁷⁸

Linné insåg efter hand att Fet-Mats kropp inte alls var permanent stelnad utan endast tillfälligt mumifierad. Den skulle alldeles säkert ruttna bort med tiden. Vid en föreläsning i Uppsala mer än tio år efter dala- och bergslagsresan 1734 sade Linné: "Hvad karlen i Falun vidkommer, så är han ej petrificerad utan allenast saltad med victriol; och som salt solveras i luften, så förgår han ock med tiden."⁷⁹

Problemet kring Fet-Mats märkliga fysiska status lyftes fram i en mängd skrifter under större delen av 1700-talet. Hit hör fysikprofessorn och biskopen i Åbo Johan Brovallius (1706-1755), "Någre Rön och Anmärkningar angående Rost-röken i Falun" (i *Kongl. Svenska Academiens Handlingar* 4:1743:januari-mars, s. 64-76). Här konstateras:

Så finnes ock et särdeles märkvärdigt exempel af grufvans vitriol-vattens ock svafvel-rökens värkan, igenom den där befintlige hettans tilhielp; hvilket ännu står i Falun förvaradt, ock är beskrifvit uti Actis Liter. Sveciæ. Anni 1722, Trim. I. p. 250, Et prof på en balsamering af en mennisko-kropp, som näppeligen annorstäds på jorden lærer haft sin like.⁸⁰

Vidare i kemisten och mineralogen Johan Gotschalk Wallerius (1709-1785), *Mineralogia, eller Mineralriket, Indelt och beskrifvit* (Stockholm, 1747) diskuteras i avsnittet "Stenvandlade Människokroppar" och under rubriken "Vitriolescerade Människokroppar" vitriolens konserverande verkan på människa men inte på djur. Wallerius exemplifierar genom hänvisning till Falu gruva:

I grufvor, der svafvelbunden malm brytes, händer ibland, at de, der af grusrasningar och bärgsfall intäpte och dödade människor, blifva af en stark strykande svafvelånga, ej allenast ifrån förruttelse *conserverade*, utan ock hel hårde, nästan som sten. Anm. *Exempel* härpå finnes vid *Fahlu grufva. Vitriolescerade* oskälige djur är intet bekant *exempel* på.⁸¹

Också hos kemisten Torbern Bergman (1773) berörs fenomenet stenförvandling samt refereras till fall av människomumifiering i Falu gruva. Härvid omtalas uttryckligen och beskrivs i detalj historien om Fet-Mats.

Bergman konstaterar först följande

---

physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariæ inrättande i Upsala. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111, fol. 111.

⁷⁷ Carl von Linné, *Linnés Dalaresa Iter Dalekarlicum jämte Utlandsresan Iter ad exteros och Bergslagsresan Iter ad fodinas*. Stockholm, 1953, s. 149.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 402.

⁷⁹ Carl von Linné, *Linnés Pluto Svecicus och Beskrifning öfwer Stenriket*. Uppsala, 1907, s. 89.

⁸⁰ Johan Brovallius, "Någre Rön och Anmärkningar angående Rost-röken i Falun" i *Kongl. Svenska Academiens Handlingar* 4(1743):januari-mars, s. 64-76, s. 74 f.

⁸¹ Johan Gotschalk Wallerius, *Mineralogia, eller Mineralriket, Indelt och beskrifvit*. Stockholm, 1747, s. 369 f.

I Fahlun grufva äro två gånger människokroppar påhittade, som varit med järnviktril aldeles genomträngde, men de förvittrade omsider i luften.⁸²

och tillägger sedan i en not under hänvisning till mineralogen och kemisten Axel Fredric Cronstedt (1758):

Hr Cronstedt, *Min.* 241. *Den sista fans i Mårdskinsgrufvan på 82 famnars djup 1719, då öppning slogs imellan Mårdskins och Vredes Schakten. Denna hade varit grufarbetare, vid namn Mathias Israelsson, och omkom 1670. Då han först upptogs utur vatnet var han hel mjuk, men hårdnade snart til sten. En gumma, som med honom varit förlofvad, kände igen honom. Han förvarades länge i glasskåp men började omsider vittra och begrofs 1749.*⁸³

Den passage hos Cronstedt som Bergman refererar till återfinns under rubriken ”Insaltade eller af Mineraliska Salter igenomträngde främmande Kroppar. *Corpora peregrina insalita. Larvæ insalitæ*”:

Mennisko-kroppar äro fundne twänne gånger i Falu Grufwa. Den senare stod i många år i et glasskåp, men började på slutet at vittra sönder.⁸⁴

Sista ordet om Fet-Mats under 1700-talet har professorn i naturkunnighet i Lund Anders Jahan Retzius (1742-1821) i sin bok *Försök till Mineral-Rikets uppställning: en handbok at nyttja vid föreläsningar* (Lund, 1795). Här beskrivs karaktären hos den konserverande vitriolen i Falun. Denna består, säger Retzius, av järn, koppar och zink samt är ”mera blå än grön”.⁸⁵

Senare i Retzius arbete diskuteras petrificater eller försteningar. Härvid ifrågasätter författaren den tidigare under 1700-talet utbredda föreställningen att exempel på förstenade människokroppar kunnat påvisas. I sammanhanget hänvisas till fallet Fet-Mats:

*Antropolither eller Petrificater af Mennisko Kroppens delar äro högst sällsynte, om de verkligen gifvas. Det var en tid som Petrificater utgjorde nästan enda ämnet för Natural-Historiens idkare. När man vet huru fruktbar då inbillningen var at tilskapa likheter, och utan grundelig undersökning låta en sådan inbillning leda sig, så var icke underligt, at man fant Stenvandlingar som nu med flere slags spöken försvunnit; man gaf dock det namn af Petrificat, som det ingalunda förtjent. De i grufvor fundne Mennisko-squeletter [...] kunna icke komma under detta namn, lika så litet som den Vitrioliserade kroppen i Fahlun.*⁸⁶

Med Retzius *Försök till Mineral-Rikets uppställning: en handbok at nyttja vid föreläsningar* var i vetenskapens värld slutgiltigt fastslaget att Fet-Mats kropp inte tillhörde stenriket.⁸⁷

Fet-Mats begravningar

När den vetenskapliga världen 1795 slutgiltigt kommit till klarhet över att Fet-Mats inte tillhörde stenriket hade detta förhållande sedan länge varit uppenbart för många. Detta på grund därav att hans kropp, redan efter mindre än ett årtiondes förvaring ovan jord, började multna.

---

⁸² Torbern Bergman, *Physisk beksrifning öfver Jord-Klotet, på comsographiska sällskapetets vägnar.* Band 1. Upsala, 1773, s. 367 [dvs. 267].

⁸³ *Ibid.*, s. 367 f. [dvs. 267 f.].

⁸⁴ Axel Fredric Cronstedt, *Försök till en Mineralogie, eller Mineral Rikets Uppställning.* 2. uppl. Stockholm, 1781, s. 290.

⁸⁵ Anders Jahan Retzius, *Försök til Mineral-Rikets uppställning: en handbok at nyttja vid föreläsningar.* Lund, 1795, s. 75.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 371

⁸⁷ Jfr Sahlin, 1920, s. 42 och von Platen, 1996, s. 60.

Denna nedbrytningsprocess noterades, som tidigare framgick, första gången 1728 och kommenterades sedan av Réginald Outhier 1737. Vidare fastslås hos Abraham Hülphers (1957 [1762]) bestämt att Fet-Mats, just på grund av sitt sönderfall, omöjligt kunde vara petrificerad:

Wid upptagningen ur grufwan, har han i början varit mjuk, som en liflig kropp, men så snart han blef torr, befants han hård som sten, hwaraf ryktet utkom, att han war petrificerad. [...]. Men då han omsider begynte sönderfalla, hwaraf kunde slutas, at han endast af det victriolska Gruf-watnet och en ofullkommen sälta varit härdad [...].⁸⁸

Nedbrytningen av Fet-Mats kropp gjorde att man beslutade att begrava den.

Jordfästningen, som skedde den 21 december 1749 klockan 14.00 och som bekostades av Stora Kopparbergs Bergslag, blev en storslagen och högtidlig tillställning som beskrevs i *Stockholms Post-Tidningar* i årets sista nummer den 28 december 1749.

Efter diverse underrättelser från utlandet om viktiga händelser under perioden november till december 1749 i bland annat Haag, Köpenhamn, Lissabon, Moskva, Paris, Parma, Petersburg, Turin och Warzawa riktar tidningen blicken mot Falun och Fet-Mats begravning. Det sker under rubriken ”Stora Koppar-Bergs Grufwa, d. 21 Dec.”

Först erinras om fyndet av Fet-Mats i Mårdskinnsfallet trettio år tidigare samt omtalas det tidigt uppkomna ryktet att den återfunnes kropp hade förstnats av gruvans vitriolvatten. Lika bestämt som hos Hülphers (1957 [1762]) förnekas sanningshalten i ryktet om försteningen.

Tidningens formuleringar överensstämmer stundtals så väl med ordalydelsen hos Hülphers att det är uppenbart att den sistnämnde bygger sin framställning på just artikeln i *Stockholms Post-Tidningar*. Det heter i artikeln inledningsvis:

I dag är et lik på Bergslagets bekostnad wordet begrafwit, som för 30 år sedan i en ödes-Grufum blef igenfunnit, överhögt med Grufwe watten, til en 12 a 14 famnars högd, uti hwilcken ställning det förmenes hafwa varit uti 50 eller 60 år. Af det Vitrioliska watten war denne sönderkrossade kroppen så wäl saltad, at ryckte utkom som hade han varit petrificerad. Men tiden har wist, at han allenast af en ofullkommen sälta varit härdad, ty kroppen har efter hand alt mer och mera börjat multna och sönderfalla, gifwande stanck ifrån sig, så at Tyghuset [ammunitionshuset], uti hwilket han förwarades, skulle hafwa blifwit owarderbart, der man honom längre hade lämnat obegrafwen.

Så följer själva begravningsskildringen. I samband med denna omtalas invigningen av ett nytt hospital på Falu gruvområde vilket ersatte ett äldre sjukhus:

Hans lik blef beledsagadt til gamla Kyrkan [Stora Kopparbergs kyrka] af hela Grufwe-Rätten och betjeningen, samt af alla Bergslagets Gratialister, bestående af qwäste och förlamade Grufwe arbetare, under ringning i bägge Kyrkorne [Stora Kopparbergs och Kristine kyrka] och annan heders betygelse. Och som detta war det 1:sta lik som utbars utur det på Bergslagets bekostnad nyss bygde Lazaret, för de i Grufwan slagna, hölts deruti af Grufwe-Predikanten [Jacob Hesselius], et til bägge omständigheterna wäl lämpat tal.

Något längre fram i tiden beskrevs Fet-Mats jordfästning även av Abraham Hülphers (1957 [1762]) samt av Eric Hammarström (1789).

Fet-Mats sänktes, berättar Hammarström, vid begravningen ned i prosten Pehr Helsingius (död 1663) grav under kyrkgolvet i en kista med silverhandtag. På kistans lock blänkte Bergslagets märke samt två bergshammare och dessutom årtalet 1749 gjort av försilvrad kopparplåt.⁸⁹

---

⁸⁸ Hülphers, 1957 [1762], s. 311.

⁸⁹ Hammarström, 1789, s. 83.

Hammarström hade, som framgår av citat nedan, sina uppgifter om Pehr Helsingius grav samt om utsmyckningen av Fet-Mats kista från Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok 1729-1756.

Härifrån fick han även sitt tidigare i detta arbete anförda påstående att Fet-Mats, när han återfanns 1719, först var mjuk som en levande människa men sedan, när han torkat efter upptagandet ovan jord, blev ”hård som Trä”.

En besynnerlighet i Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok 1729-1756 är att här förnekas Fet-Mats successiva sönderfall under hans trettioåriga tid som utställningsföremål.

Intressant är här också, att Fet-Mats förvaringstid i Mårdskinsschaktet anges till omkring femtio år – en uppgift som överensstämmer någorlunda med Adam Leyels (1722) utsaga att Fet-Mats dog 1670.

Det heter i Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok 1729-1756:

Thenne så kallade feet Matts seijes hafwa omkommit uti Mårdskins Schaktet och wid pass 50 åhr therefter blifwit igenfunnen uti en jordras samt warit med wattr öfertächt och tå han år 1719 blef uptagen har han warit aldeles miuk och ledig i sine lemmar men sedan han blifwit torkadt wardt hans kiött hårdt som trä och alts intet på the sedermera förflutne 30 åren förfallit.⁹⁰

Direkt efter dessa rader följer uppgifterna, senare förmedlade av Hammarström (1789), om Pehr Helsingius grav och om utsmyckningen av Fet-Mats kista:

Han [Fet-Mats] ligger här uti Kopparbergs Kyrka begrafwen uti then så kallade Mäster Pährs graf hwilken graf blifwit kyrkan tilldömd år 1712. Uti kistan wore försilfrade handtag samt på låcket Bergslagens Wapn jemte 2:ne Bergs hamrar och årtalet 1749 af förselfrade kopparbleck.⁹¹

Skälet till att Fet-Mats placerades i ”Mäster Pährs graf”, alltså i en redan befintlig grav, framgår inte i Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok 1729-1756 och heller inte i något annat äldre dokument.

En trolig orsak var, hävdar Magnus von Platen (1996), utrymmesbrist i Stora Kopparbergs kyrka.⁹² Samtidigt var det naturligtvis också, som Karl-Erik Forsslund (1936) framhållit, ”en stor ära för en icke andlig att jordas i en prästgrav”.⁹³

Efter kistans nedsänkande under kyrkogolvet läste gruvpredikanten och begravningens officiant Jacob Hesselius följande egenhändigt skapade dikt som, genom sin komiska ton och vitsighet, på ett märkligt sätt bröt mot den annars högtidliga ceremonien.

Till diktens vitsigheter hör påpekandet att Fet-Mats kropp knappast, på grund av sin förmenta stenighet, i graven torde bli uppskattad som föda av maskarna:

Stor Matts, Grufwans trogna Dräng
Tjente födan under jorden;
Grufwan blef hans död och säng,
Uti Victril lutlagd worden;
Efter tre Tjog års förlopp
Restes up, wardt åter känder,
Hård som Stenen blef hans kropp,
Troddes helt i sten förwänder.
I et Glasskåp sattes Matts,
Sågs af Kungar, Furstar, andra,

⁹⁰ Landsarkivet i Uppsala, Uppsala. Dalarnas län. Stora Kopparbergs församling. Avdelning E:1. Död- och begravningsbok 1729-1756.

⁹¹ Ibid.

⁹² von Platen, 1996, s. 62.

⁹³ Forsslund, 1936, s. 98.

Tretti år på samma plats,
Samt af folk som wida wandra.
Denna Stenkropp hölts då wärd
Mer än tusend Guld-Ducater;
Endtlig feck han Jordefärd.
Föga blir han Matke-mater [maskmoder];
Mäster Pehr Helsingi Sten
Skal nu denna Stenen gömma;
Om til aska bli hans ben,
Det skal efterwerlden döma.⁹⁴

Noterbart här är, att Jacob Hesselius bestämmer Fet-Mats förvaringstid i gruvan till hela sextio ("tre Tjog") år.

Fet-Mats fick, enligt uppgift av Karl-Erik Forsslund (1936), vila i Pehr Helsingius grav fram till 1860-talets början då han kom fram på nytt vid en omläggning av kyrkgolvet.⁹⁵

Forsslunds utsaga är oriktig. Fet-Mats låg inte kvar i Pehr Helsingius grav ända fram till 1860-talet. Istället togs han, som utretts av Johan Pontén (1973), upp ur kyrkgolvet redan 1816 och jordfästes sedan på Stora Kopparbergs kyrkas kyrkogård två gånger under 1800-talets första hälft. Pontén skriver:

Där [i Pehr Helsingius grav] låg nu den berömde och omskrivne Fet-Mats tills vidare, men 1816 blev kvarlevorna – troligen på grund av 1815 års förbud mot gravsättning i kyrkor – flyttad[e] till en grav på kyrkogården, 1829 till en annan och 1862 togs de upp därifrån för att läggas i en låda, som placerades på sakristivinden, där den ännu på 1870-talet fanns att beskåda. Några hår satt då ännu kvar på skallen men skelettet var sammanfallet.⁹⁶

Pontén har sina uppgifter från ett koncept till en icke utgiven bok av kontraktsprosten i Falun Carl Edmund Wenström (1810-1879). Konceptet äger titeln *Gamla och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget 1791-1877*. I denna skrift (förvarad i Västmanland-Dala nations bibliotek, Uppsala) heter det om fyndet av Fet-Mats 1862 i samband med en omreglering av Stora Kopparbergs kyrkas kyrkogård samma år:

1862 skedde [...] fullkomlig reglering och omplantering af den gamla kyrkogården. Den äldsta planteringen är ifrån år 1802. Vid denna omreglering påträffades, i en graf, der en ny gång just skulle framdragas, de viktrioldränkta benen efter *Stor Mats*, Mats Israelsson från Dikarbacken, den som ock *Fet-Mats* kallades.⁹⁷

Under 1800-talets sista decennier befann sig Fet-Mats i en låda på Stora Kopparbergs kyrkas sakristivind. Vid en reparation av kyrkan år 1900 flyttades han på nytt. Denna gång till kyrkans så kallade Djäkneläktare. Här placerades han i en ny låda, något finare än den förra, en röd kista med glaslock. Genom denna åtgärd blev Fet-Mats ännu en gång turistattraktion.⁹⁸

Så smånogom restes krav på att han ånyo skulle begravas i vigd jord. Beslut härom fattades 1925, men beslutet verkställdes den 18 november 1930. Fet-Mats sänktes då ned i jorden alldeles intill berghauptman Anders Pihls grav på Stora Kopparbergs kyrkas kyrkogård. På denna viloplats är sannolikt också Fet-Mats fästmö Margreta Olsdotter någonstans begravd.⁹⁹

---

⁹⁴ Cit. Hammarström, 1789, s. 84.

⁹⁵ Forsslund, 1936, s. 99.

⁹⁶ Pontén, 1973, s. 309.

⁹⁷ Västmanland-Dala nations bibliotek, Uppsala. Carl Edmund Wenström, *Gamla och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget 1791-1877*. [Koncept till icke utgiven bok. Handskriven text med infogade brev och kortare tryckta texter, 226 s.], s. 150.

⁹⁸ Forsslund, 1936, s. 99.

⁹⁹ Ibid.

Närvarande vid Fet-Mats sista jordfästning var bland andra prosten Gunnar Ekström, postmästaren Helmer Lagergren och bibliotekarien Alwar Silow.¹⁰⁰

År 1934 reste Stora Kopparbergs Bergslag en minnessten vid Fet-Mats grav. Texten på stenens framsida lyder: ”Åt minnet av gruvdrängen Mats Israelsson vilken omkom under arbete i Falu gruva 1677.” Under texten är kopparmärket inhugget. På stenens baksida står: ”Bergslaget reste stenen 1934.”

Talare vid avtäckningen av Fet-Mats minnessten 1934 var Carl Sahlin. Han hyllade i sitt tal Fet-Mats som en stor karaktär och hjälte på grund därav att han – som framgår av Margretas Olsdotters vittnesmål vid Stora Kopparbergs Bergslags Gruvting den 10 december 1719 – dog i gruvan som ersättare för en kollega och kamrat.¹⁰¹

Fet-Mats verkliga dödsår?

Under 1700-talet meddelas, som framgått i detta kapitel, flera olika uppgifter om hur många år Fet-Mats låg förvarad i Mårdskinnsfallet.

Den allra första av dessa återfinns i Anders Swabs brev till Kungliga Bergskollegiet den 4 december 1719. Swab uttrycker här en förmodan att det i Mårdskinnsfallet nyss funna liket legat där i drygt fyrtio år (”några fyratijo år”)¹⁰². Swabs antagande upprepas i Kungliga Bergskollegiets svarsbrev den 8 december där det talas om ”öfwer fyratijo år”.

Utöver dessa två första uppgifter om hur lång tid Fet-Mats låg begravd i gruvan föreligger under 1700-talet också följande:

1. Fyrtiotvå år (Margreta Olsdotter, 1719).
2. Fyrtiotre år (Måns Hansson, 1719).
3. Nästan fyrtio år (*Nye Tidender om Lærde Sager*, 1720).
4. Fyrtionio år (Adam Leye, 1722).
5. Fyrtioåtta år (Erich Sundström, 1725).
6. Minst fyrtio år (Franz Ernst Brückmann, 1730).
7. Fyrtiosju år (Carl von Linné, 1734).
8. Fyrtio eller femtio år (Réginald Outhier, 1744).
9. Ungefär sextio år (Jacob Hesselius, 1749).
10. Ungefär femtio år (Stora Kopparbergs församling Död- och begravningsbok, 1749).
11. Femtio eller sextio år (*Stockholms Post-Tidningar*, 1749).
12. Fyrtionio år (Abraham Abrah:son Hülphers, 1762).
13. Fyrtionio år (Torbern Bergman, 1773).
14. Fyrtionio år (Eric Hammarström, 1789).

Dessa skiftande utsagor om Fet-Mats förvaringstid i Mårdskinnsfallet ger en sak vid handen: det fanns under 1700-talet ingen säker kunskap om precis vilket år Fet-Mats – det vill säga Matts Israelsson – avled. Av detta skäl är hans exakta dödsår okänt också idag.

Vid tiden för återupptäckten av Fet-Mats, omkring 1720, dominerade den uppfattningen att han försvann under 1670-talets senare hälft och låg begravd i gruvan under en tidsrymd av drygt fyrtio år.

Mot slutet av 1700-talet emellertid, under inflytande av Adam Leye (1722), etablerades den åsikten att Fet-Mats avled 1670 samt att han vistades död i Mårdskinnsfallet i närmare femtio år.

---

¹⁰⁰ Se vidare ”Fet-Mats äntligen begravnen: slutakten i en 260-årig tragedi: enkel och värdig akt på Kopparbergs kyrkogård” i *Falu-Kuriren* den 19 november 1930 (omtryckt i *Gammalt och nytt från Dalarna: sammanfört ur Falu-Kuriren årgångarna 1929 och 1930*. Falun, 1931, s. 246-246).

¹⁰¹ Forsslund, 1936, s. 99.

¹⁰² Riksarkivet, Stockholm. Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie E5. Bref och Suppliker. 15(1715-1720), s. 680.

Mycket talar för, att det i själva verket är den äldsta uppfattningen, den som bestämmer Fet-Mats förvaringstid i gruvan till drygt fyrtio år, som är korrekt. Argumenten är följande.

I tidigare nämnda släktlängd för, och historik över, Israels-gården i Boda, Svärdsjö, författad av Bertil Israels syster Märta Israels (född 1952), meddelas att Fet-Mats hade tre syskon: en syster Karin Israelsdotter samt två äldre bröder Daniel Israelsson och Anders Israelsson.

Karins exakta levnadstid är obekant. Daniel föddes 1648 och dog 1698. Anders levde mellan åren 1655-1705. Vad gäller Fet-Mats själv är hans födelseår okänt.¹⁰³

Eftersom han, enligt nämnda släktlängd, var yngst bland bröderna kan vi anta att han föddes allra tidigast 1656. Tänker vi oss vidare att han försvann i Mårdskinnsschaktet vid tjugo års ålder så innebär det att han dog 1676 eller något senare och att han således låg förvarad i schaktet i drygt fyrtio år.

Om han däremot, såsom uppges hos Leye (1722) – samt i dennes efterföljd av Hülphers (1762), Bergman (1773) och Hammarström (1789) – avled redan 1670 så följer att hans ålder vid dödstillfället var allra högst fjorton år. Att Fet-Mats verkligen skulle ha omkommit i så unga år ter sig osannolikt.

---

¹⁰³ Uppgifterna från Israels-gårdens, Boda, Svärdsjö, privatarkiv. Märta Israels, "Israelsgårdens släkttavla" i författarens *Israelsgården och dess ägare: en historik*, 1971. [Handskriften bilaga till maskinskrivet manuskript, 16 opag. s.]. Här klargörs även att Matts Israelssons mor hette Malin. Hon levde mellan åren 1621-1700. Vad gäller fadern, Malins make Israel, var dennes fullständiga namn, såsom utretts av Elisabet Hemström, Israel Kielsson. Se härom Elisabet Hemström, "Fet-Mats: 'grufwans trogna dräng'" i *Fahlu släktforskarblad* 1999:4, s. 13-15, s. 15. Matts Israelsson farfar, Israel Kielssons far, var sannolikt en kronoryttare vid från Finland vid namn Kil som omkring 1600 kom till Boda, Svärdsjö, som svedjebbrukare. Uppgiften meddelas av Bertil Israels i "Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats" i Björn Bergman, *Hembygdsfilm* 6(2005). Svärdsjö, 2005. DVD.

Källförteckning

Arkivmaterial

Riksarkivet, Stockholm

Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie E5. Bref och Suppliker. Supplementserie 15(1715-1720)

Bergskollegii Arkiv. Huvudarkivet. Serie B1. Registratur 76(1719)

Israels-gården, Boda, Svärdsjö, privatarkiv

Märta Israels, "Israelsgårdens släkttavla" i författarens *Israelsgården och dess ägare: en historik*, 1971. [Handskriften bilaga till maskinskrivet manuskript, 16 opag. s.]

Arkivcentrum i Dalarna, Falun

Stora Ensos arkiv. Gruf-Rättens protokoll 60(1719)

Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 152 (1728)

Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 153(1729)

Stora Ensos arkiv. Stora Kopparbergs Bergslags Inventarium 165(1731)

Stora Ensos arkiv. Gruvrätten 169(1744)

Stora Ensos arkiv. Stora Kopparbergs Bergslags Inventarium 167(1759)

Linköpings stadsbibliotek. Stiftsbiblioteket, Linköping

Leyel, Adam, "Hr Assessor Adam Hinricsson Leyells berättelse om Cadavere Fahlunensi: på latin är thenna berättelse öfversatt och inryckt uthi Actis Liter." i *Collectanea physica-mathematica, såsom ock åtskilligt rörande Sveriges naturalhistoria, hvaraf gjordes bruk vid Societatis literariae inrättande i Upsala*. Handskr. N 14 a, nr 39, fol. 108-111

Landsarkivet i Uppsala, Uppsala

Dalarnas län. Stora Kopparbergs församling. Avdelning E:1. Död- och begravningsbok 1729-1756

Västmanland-Dala nations bibliotek, Uppsala.

Carl Edmund Wenström, *Gamla och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget 1791-1877*. [Koncept till icke utgiven bok. Handskriven text med infogade brev och kortare tryckta texter, 226 s.]

Film

”Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats” i Björn Bergman, *Hembygdsfilm* 6(2005). Svärdsjö, 2005. DVD

Tryckta texter

Andersson, Gunnar, ”Stora Kopparbergs grufva” i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1897. Stockholm, 1897, s. 1-38

Barnes, Julian, ”The Story of Mats Israelson” i förf:s *The Lemon Table*. London, 2004, s. 25-56

Bergman, Torbern, *Physisk bekrifning öfver Jord-Klotet, på cosmographiska sällskapets vägnar*. Band 1. Upsala, 1773

Bergström, Maria, Susanne Jobs & Per-Anders Nilsson, *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. Västerås, 2005

Bergström, Stefan, ”Die Bergwerke zu Falun” i förf:s *Between Real and Unreal: A Thematic Study of E.T.A. Hoffmann's "Die Serapionsbrüder"*. New York, 2000, s. 84-93

Blanck, Anton, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*. Stockholm

Bogsch, Walter, ”Fet-Mats: der Bergmann von Falun” i *Der Anschnitt* 19(1967):4, s. 3-9

Bokwetts Gillets protokoll. Utg. af Henrik Schück. Uppsala, 1918

Brovallius, Johan, "Någre Rön och Anmärkningar angående Rost-röken i Falun" i *Kongl. Svenska Academiens Handlingar* 4(1743):januari-mars, s. 64-76

Brückmann, Franz Ernst, *Magnalia dei in locis subterraneis, oder unterirdischer Schatz-Cammer aller Königreiche und Länder*. Band 2. Braunschweig, 1732

Cohn, Dorrit, *The Distinction of Fiction*. Baltimore, 1999

Cronstedt, Axel Fredric, *Försök till en Mineralogie, eller Mineral Rikets Uppställning*. 2. uppl. Stockholm, 1781

Dunér, David, "Helvetet på jorden: resor till Stora Kopparbergets gruva" i *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. Lund, 2008, s. 209-232

Eicher, Thomas, "Vorwort" i *Das Bergwerk zu Falun: Varianten eines literarischen Stoffes*. Münster, 1996 (Literatur im Kontext; 1), s. 7-10

"Fet-Mats äntligen begravnen: slutakten i en 260-årig tragedi: enkel och värdig akt på Kopparbergs kyrkogård" i *Falu-Kuriren* den 19 november 1930 (omtryckt i *Gammalt och nytt från Dalarna: sammanfört ur Falu-Kuriren årgångarna 1929 och 1930*. Falun, 1931, s. 246-246).

Forsslund, Karl-Erik, "Fet-Mats och andra förolyckade" i förf:s *Falu gruva och Stora Kopparbergs Bergslag*. Stockholm, 1936 (förf:s Med Dalälven från källorna till havet; del 3, bok 5), s. 93-102

Friedmann, Georg, *Die Bearbeitungen der Geschichte von dem Bergmann von Fahlun*. Berlin, 1887. Diss.

Hammarström, Eric, *Äldre och Nyare Märkvärdigheter wid Stora Kopparberget*. Andra Samlingen. Fahlun, 1789

Hemström, Elisabet, *Korsgården, Götgården och Dikarbacken: tre medeltida gårdar vid Vällan*. Falun, 1982

Hemström, Elisabet, "Fet-Mats: 'grufwans trogna dräng'" i *Fahlu släktforskarblad* 1999:4, s. 13-15

Hutcheon, Linda, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York, 1988

Hülphers, Abraham Abrah:son, *Dagbok öfwer en Resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Lähn och Dalarna år 1757*. Falun, 1957 [Faksimil av originalutgåvan. Wästerås, 1762]

Jansson, Bo G, *Fet-Mats: den förstenade gruvdrängen i sakprosa och som inspirationskälla till dikt och konst från 1700-talet till idag*. Hedemora, 2009

Leyel, Adam, "Nobilissimi Viri Adami Leyel Reg. Colleg. Metallici Assessoris Narratio accurata de cadavere humano in fodina Cuprimontana ante duos annos reperto" i *Acta literaria Sveciæ* 1(1722), s. 250-254

Leyel, Adam, "Berättelse om en förstenad Människokropp, som funnits i Stora Kopparbergs Grufva; af framledne Bergs-Rådet Adam Leijel" i *Bergs-Journal för månaderne octob. novemb. decemb. 1787*. Stockholm, 1787, s. 118-123

Lindqvist, Svante, *Technology on Trial: The Introduction of Steam Power Technology into Sweden, 1715-1736*. Uppsala, 1984

Lindroth, Sten, *Gruvbrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början. Del 1: gruvan och gruvbrytningen*. Uppsala, 1955

Linné, Carl von, *Linnés Pluto Svecicus och Beskrifning öfwer Stenriket*. Uppsala, 1907

Linné, Carl von, *Linnés Dalaresa Iter Dalekarlicum jämte Utlandsresan Iter ad exteros och Bergslagsresan Iter ad fodinas*. Stockholm, 1953

Moore, Caroline, "Longing to be noticed" [Review of Julian Barnes, *The Lemon Table*] i *Daily Telegraph* Friday 31 October 2008

Moseley, Merritt, *Understanding Julian Barnes*. Columbia, 1997

Naucler, Olof, "Beskrivning över Stora Kopparbergs gruva" [orig:s titel *Delineatio magnæ fodinæ cuprimontanæ*. Uppsala, 1702. Diss.] i förf:s *Stora Kopparbergs gruva och kopparverk*. Uppsala, 1941 (Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag), s. [3]-58

Nye Tidender om Lærde Sager den 20 juli 1720

Ogier, Charles, *Carolii Ogierii ephemerides sive iter Danicum, Svecicum, Polonicum*. Lutetiæ Parisiorum, 1656

Ogier, Charles, *Fransmannen Charles d'Ogiers dagbok öfver dess resa i Sverige med franska ambassadören grefve d'Avaux år 1634*. Stockholm, 1828

Outhier, Réginald, *Journal från en resa i Norden år 1736-1737*. Luleå, 1982

Outhier, Réginald, *La terre mandarine: journal d'un voyage au Nord pour déterminer la figure de la Terre, par M. l'abbé Réginald Outhier*. Présenté et commenté par André Balland. Paris, 1994

Platen, Magnus von, "Fet-Matts" i förf:s *Skandalen på Operakällaren och andra essäer*. Stockholm, 1996, 55-74

Pontén, Johan, *Från kronobarberare till företagsläkare: bergslagsfolk och gruvläkare i Falun genom fyra sekler*. Örebro, 1973

Retzius, Anders Jahan, *Försök til Mineral-Rikets upställning: en handbok at nyttja vid föreläsningar*. Lund, 1795

Sahlin, Carl, *Stora Kopparberget och Falu stad i reseskildringar: utdrag ur äldre och nyare källor*. Falun, 1897

Sahlin, Carl, "Der Bergmann von Falun" i *Nerthus: illustrierte Wochenschrift für Freunde aller Zweige der biologischen Naturwissenschaften* 5(1903):21, s. 333-336

Sahlin, Carl, "Historien om den förstenade gruvdrängen i Falun och denna berättelses användning som diktmotiv" i *Jernkontorets annaler* 1920, s. 239-252

Sahlin, Carl, "Ett nytt bidrag till historien om den förstenade gruvarbetaren i Falu gruva" i *Jernkontorets Annaler* 1928, s. 59-64

Sahlin, Carl, "Tre fall av jordfästning i gruva" i *Blad för bergshanteringens vänner* 1940:1, s. 261-267

Stockholms Post-Tidningar den 28 december 1749

Wallerius, Johan Gorschalk, *Mineralogia, eller Mineralriket, Indelt och beskrifvit*. Stockholm, 1747

Zenzén, Nils, "Om Bergskollegii Mineralkabinett och Linnés föreläsningar däröver 1740" i *Svenska Linné-sällskapets årsbok* 15(1932), s. 95-131